

הרב עזריאל אריאל

הפרשת תרומות ומעשרות ע"י "תנאי המתיר"

ראשי פרקים

א. "תנאי המתיר" – מהו?

1. גדרי "תנאי המתיר" מערב שבת
2. טיבו של "תנאי המתיר" מערב שבת
3. שיטת הגרש"ז אויערבך ב"תנאי המתיר"
4. מחלוקת האחרונים בהבנת "תנאי המתיר" – שרשיה והשלכותיה

ב. ההלחשה בשפתיים

1. גדריה של ההלחשה
2. פסקי ההלכה ב"שמירת שבת כהלכתה"
3. הצעתנו

ג. הפרשת תרו"מ ע"י אורח מערב שבת

1. הסמכות להפריש משל הזולת
2. שיטת הגרש"ז אויערבך
3. סיכום

ד. הפרשת תרומות ומעשרות ע"י אורח ביום חול

1. השימוש ב"תנאי המתיר" ביום חול
2. דרכים אחרות לפתרון הבעיה
3. הצעתנו

ה. מסקנות

ו. סיכום – הלכה למעשה

1. הפרשת תרו"מ מטבל ודאי בשבת
2. הפרשת תרו"מ מדמאי ע"י אורח בשבת
3. הפרשת אורח ביום חול
4. סדר ונוסת ההפרשה

במשניות במסכת דמאי (פרק ז') מוצגת דרך מיוחדת לפתרון בעיית הטבל בשבת, שבה, כידוע, אסור להפריש תרומות ומעשרות¹. דרך זו נקראת בלשונו של החזו"א (דמאי סי' ט') בשם: "תנאי המתיר". תנאי זה מתייחס למי שמוזמן להתארח אצל עם הארץ בשבת, ומאפשר להפריש תרו"מ מערב-שבת. בעיה זו מצוייה מאד גם כיום.

כדי שאפשר יהיה ליישם דרך זו במצבים שונים בימינו אלה, צריך לעמוד על עקרונותיה: מהי המשמעות של "תנאי המתיר"? כיצד הוא פועל? באלו מקרים הוא מועיל? מהו מקור הסמכות של האורח להפריש? מהו נוסח התנאי? וכן שאלות רבות נוספות. מתוך בירור השאלות הללו ניתן יהיה לבחון את האפשרות להרחיב את השימוש ב"תנאי המתיר" גם למצבים בעייתים אחרים, ואפילו ביום חול. כמו כן ניתן יהיה להדריך בהדרכה מדוייקת כיצד לבצע את ההפרשה ע"י תנאי זה. הלכות מעשיות אלו תתבארנה לקמן².

א. "תנאי המתיר" – מזהו?

1. גדרו "תנאי המתיר" מערב שבת

הפרשת תרומות ומעשרות אסורה בשבת². המשנה (דמאי פ"ו מ"ה) דנה במי שזכר בערב שבת שיש לו טבל בביתו, ואין לו אפשרות ללכת ולהפריש ממנו תרו"מ: "היו לו תאנים של טבל בתוך ביתו והוא בבית המדרש או בשדה – אומר: שתי תאנים שאני עתיד להפריש הרי הן תרומה, ועשר מעשר ראשון, ותשע מעשר שני. היו דמאי, אומר: מה שאני עתיד להפריש למחר הרי הוא מעשר, ושאר מעשר סמוך לו. זה שעשיתי מעשר עשוי תרומת-מעשר עלי. ומעשר שני בצפוני או בדרומו, ומחולל על המעות. סדר הפרשה זה נידון בירושלמי (שם ה"א)³: "אמר ר' ינאי: צריך שיהא זכור תניין. שמעון בר ווא בשם ר' יוחנן: וצריך להחליט (נ"א: להלחיש) בשפתיו. ר' ירמיה בעא קומי ר' זעירא: ולא נמצא כמתקן בשבת?! א"ל: אידחי תנא (נ"א: אדהתנה)".

מתוך חילופי הגירסאות בתשובתו של ר' זעירא בירושלמי, נובעת מחלוקת בין הפוסקים אם צריך לחזור ולומר את נוסח ההפרשה בשבת עצמה⁴. ומתוך כך מתפתחות שתי שיטות עיקריות בהבנת עניינו של ה"תנאי המתיר" להפרשה בערב שבת. הרמב"ם כתב (מעשר

1. שבת ל"ד ע"א, ביצה ל"ו ע"ב, רמב"ם הל' שבת פכ"ג ה"ט, שו"ע או"ח סי' של"ט ד' וסי' תקכ"ד א'.

2. פרק ו'.

3. הירושלמי (שם) מתייחס אמנם למשנה א' שם העוסקת בהפרשת אורח, אך מתוך הדברים משמע שהוא משוה את סוגיית ההפרשה משלו בשבת עם סוגיית ההפרשה משל חברו בדמאי.

4. ויש שהסתפקו בשאלה זו – מהר"א פולדא (דמאי פ"ו ה"א ד"ה אידחי), רידב"ז (שם ד"ה ר').

פ"ט ה"ז): "וצריך לרחוש בשפתיו בשעה שמפריש זו אחר זו. ואינו כמתקן בשבת, שהרי הקדים תנאו". גם ראשונים אחרים⁵ כתבו שהמפריש צריך לומר בשפתיו את סדר ההפרשה בשבת עצמה, בשעת ההפרשה בפועל. לדעתם, הגירסא בדברי ר' זעירא היא: "אדהתנה", כלומר מפני שהתנה. כוונת הדברים היא, שמכיון שכבר התנה מע"ש על ההפרשה – אינו נראה כמתקן בשבת. לעומתם כתב הריב"ם⁶ (דמאי פ"ז מ"א ד"ה המזמין) בדעת ר' זעירא: "אידיחי תנא – כלומר: איסמיה". לפי זה נדחו דברי ר' יוחנן מן ההלכה, והמפריש אינו צריך לומר בשפתיו את סדר ההפרשה בשבת עצמה. בדרך זו נקטו גם ראשונים אחרים⁶.

מחלוקת זו, שבין הראשונים, חוזרת על עצמה בפירושה של משנה אחרת (פ"ז מ"ב). לדעת רוב המפרשים, משנה זו עוסקת בחבר שהוזמן לביתו של עם הארץ בשבת, והתנה בערב שבת על ההפרשה, וכך נאמר במשנה: "מוזגו לו את הכוס, אומר: מה שאני עתיד לשייר בשולי הכוס הרי הוא מעשר, ושאר מעשר סמוך לו. זה שעשיתי מעשר עשוי תרומת מעשר עליו. ומעשר שני בפיו, ומחולל על המעות". נחלקו המפרשים בשאלה מתי נאמר נוסח הפרשה זה. לדעת הרמב"ם בפיה"מ (דמאי ז' ב')⁷ זהו נוסח ההלחשה בשפתיו, הנאמר ע"י האורח בשבת עצמה. וכן כתבו גם אחרים⁸. לעומת זאת, יש אומרים⁹ שזהו נוסח התנאי הנאמר בערב שבת להפרשת תרו"מ ממשקין, ולדעתם יתכן שאינו צריך להלחיש בשפתיו בשבת עצמה¹⁰.

5. ר"ש (פ"ז מ"א ד"ה ירושלמי, בפירושו השני), רא"ש (ד"ה המזמין, בפירושו השני), כפתור ופרח (פרק ל"ה, הוצאת לונץ עמ' תקל). וכ"כ גם האחרונים – פנ"מ (שם ד"ה א"ל, וכן במרה"פ ד"ה ולא), תו"א (דמאי סי' ט' ס"ק י"ג, ושם הסביר שדברי הריב"ם נאמרו רק למ"ד יש ברירה), הגר"ש אויערבך (לאפרושי מאיסורא סי' ג' אות ח', שמירת שבת כהלכתה פרק י"א י"ט).
6. ר"ש (דמאי פ"ז מ"א ד"ה ירושלמי, בפירושו הראשון), רא"ש (ד"ה המזמין, בפירושו הראשון), תוס' רי"ד (שבת קמ"ב ע"א ד"ה רשב"א, ועי' הערות הרב זק"ש שם), רש"ס (ד"ה אדה התנא), הגר"א (שנו"א דמאי פ"ז מ"א-מ"ב, בהגר"א לירושלמי ה"א ד"ה אידיחי, פאה"ש סי' י"ד כ"ח). וכן משמע מדברי הרדב"ז (מעשר פ"ט ה"ז וה"ט) וערוה"ש (זרעים סי' ק"ט סעי' ב').
7. אך בספר היד (מעשר פ"ט ה"י) חזר בו וכתב שזהו נוסח התנאי למשקין.
8. ר"ש (פ"ז מ"ב ד"ה ירושלמי), רע"ב (שם ד"ה אומר), תפא"י (אות ו').
9. רא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה מזוג), שנו"א (ד"ה מזוג), מלא"ש (פ"ז מ"ב ד"ה מזוג) בשם הר"י אשכנזי, מהר"ם בן חביב ("פני משה" שם ה"ב ד"ה אומר).
10. לדעה זו יש לעיין אם צריך שיזכור את התנאי בלבו, כפי שאמר ר' ינאי. ייתכן שזכירה נחוצה כדי שתהיה זו תרומה במחשבה, ולא נחלקו ר' ינאי ור' יוחנן אלא אם לסמוך על מחשבה או להצריך דיבור. אבל מתוך טענת הרחיה בירושלמי, שאסור לתקן בשבת – נראה שאין כאן הפרשה במחשבה, והמפריש אוכל בהסתמך על התנאי שאמר ביום האתמול. וכן משמע מדברי הישועות מלכו (קריית ארבע מעשר פ"ט ה"ח) שוהזי זכירה בעלמא.

2. טיבו של "תנאי המתיר" מערב שבת

מכל האמור עולה מחלוקת עקרונית בהבנת עניינו של אותו "תנאי המתיר" הנאמר בערב שבת. מדברי הריב"מ¹¹ וסיעתו, הסוברים שהמפריש אינו צריך לחזור ולומר את סדר ההפרשה בשבת, ברור שמעשה ההפרשה נגמר בערב שבת, ופעולת ההפרשה הנעשית בשבת עצמה איננה אלא בירור, הקובע מהי תרומה ומהו מעשר. לדעה זו יש לברר מתי חלה ההפרשה. ניתן לומר שהפרשה זו חלה למפרע בערב שבת, והיא מועילה מדין "ברירה"¹¹. אפשרות אחרת היא שמדובר כאן בהפרשה מראש¹², שחלה בשבת עצמה. שאלה זו תבורר לקמן.

בדעת הרמב"ם וסיעתו, הסוברים שהמפריש צריך לחזור ולומר את נוסח ההפרשה בשבת, נחלקו האחרונים¹³: לדעת מראה הפנים (דמאי פ"ז ה"א ד"ה רבי וה"ב ד"ה מזגו), הישועות מלכו (קרית-ארבע מעשר פ"ט ז'–ט') והגרש"ז אויערבך זצ"ל (שמירת-שבת-כהלכתה ח"א פרק י"א י"ח והע' פ"ז)¹⁴, ה"תנאי המתיר", הנאמר בערב שבת – הוא הוא עצם ההפרשה¹⁵. הגרש"ז אויערבך מדייק זאת מדברי הרמב"ם בהל' מעשר (פ"ט ה"ז), הקובע את נוסח ה"תנאי המתיר" בלשון הווה ולא בלשון עתיד. החזו"א¹⁶ חולק על כך וסובר שה"תנאי המתיר" הוא הקדמה בלבד, שאינה יוצרת שום חלות של הפרשה. הקדמה זו מתירה את האיסור להפריש תרו"מ בשבת, אך חלות ההפרשה היא, כמובן, בשבת עצמה, לאחר ההלחשה בשפתיו של נוסח ההפרשה.

הנהגה לסוברים שההפרשה מתבצעת ע"י ההלחשה בשפתיו בשבת – אין ספק שההפרשה חלה בשעת האמירה החוזרת בשבת עצמה. אך לדעת הריב"מ¹⁷ וסיעתו (וכן לשיטת הגרש"ז אויערבך בדעת הרמב"ם) – הסוברים שההפרשה נעשית ע"י אמירת התנאי בערב שבת – יש לברר, כאמור, מתי היא חלה – האם זוהי "הפרשה מראש" הנאמרת בערב שבת וחלה לאחר מכן בשבת עצמה, או שמא הפרשה בדרך "ברירה", שחלה למפרע בשעת האמירה בערב שבת.

11. בדין הפרשה ע"י "ברירה" ע"י בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ט"ז). וראה להלן.

12. בדין הפרשה מראש, ע"י בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ט"ז).

13. השלכות מעשיות הנובעות ממחלוקת זו לענין אופן ההלחשה, ראה לקמן (פרק ב').

14. וע"ע שם הע' ע"ה, ות"ג עמ' י"ז–י"ח.

15. וכך משמע גם מדברי ספר חרדים, מלאכת שלמה וחכמת אדם (דבריהם יובאו להלן פרק ד').

16. ערוה"ש (סי' ק"ט ב'), הרב קוק זצ"ל והגר"ז מיינצברג זצ"ל (ויובאו דבריהם לקמן). תפקידה של ה"הלחשה בשפתיו" יבואר לקמן.

17. דמאי (סי' ט' ס"ק ו', ז', ח', י', י"ב, י"ג, י"ח), פסקים וכתבים (זרעים סי' ג'). וכך יש לדייק גם מלשונו של הרמב"ם בפיה"מ (דמאי פ"ז מ"ב) ומהתפא"י (אות ו').

שאלה זו נידונה בירושלמי (דמאי פ"ז ה"ד-ה"ה) בהקשר למשנה העוסקת באדם הרוצה לתקן טבל ודאי שלו בערב שבת. יש מן המפרשים¹⁷ שהעירו שהגירסא בירושלמי משובשת, ומביאים את הגירסא בסוגיא המקבילה בירושלמי שבת (פי"ח ה"א), וז"ל הירושלמי שם¹⁸: "א"ר אלעזר, אדם עומד מערב שבת ואומר הרי זו תרומה למחר (ואע"ג דלא חל שם תרומה עד למחר – לא הוה כמתקן בשבת), ואין אדם עומד בשבת ואומר הרי זו תרומה למחר (דאמירה דידיה הוי כמתקן). ר' יוסי בי רבי בון אומר, אין אדם עומד ערב שבת ואומר הרי זו תרומה למחר (דכיון דלא הוה תרומה אלא בשבת, הו"ל כמתקן בשבת). מתניתא (טבול יום פ"ד מ"ד) פליגא על ר"י בי ר' בון: לגין טבול יום ומילאהו מן החבית מעשר טבל (שלא ניטלה תרומתו), אם אמר הרי זו תרומה למחר משתחשך (כדי שיעריב שמשו של לגין ולא יפסול את התרומה) – הרי זו תרומה למחר. אם אמר הרי זה עירוב – לא אמר כלום" (לפי שאין עירוב קונה אלא בסעודה הראויה מבעו"י, וזה אינו ראוי עד שיעריב השמש. שמעינן מזה דאם אמר בע"ש שתהא תרומה בשבת – דהוה תרומה). (ומשני) – פתר לה לשעבר (מתני' איירי בדיעבד... ור' יוסי לא קאמר אלא לכתחילה). והתני ר' חייה, "אומר" ו"אומר" – לכתחילה הוא במשמע, אית לך מימר לשעבר?! – חזר בו ר' יוסי בי ר' בון מהדא (דמוקי למתני' בלשעבר). מאי כדון (איך מפרש למתני' דלא תקשי ליה) – משכבר לכשאפרשנה (שאומר מע"ש, תרומה תהיה מעכשיו מע"ש לכשיפרישנה בשבת... ואין נראה כמתקן בשבת)". מכאן למדנו, שלדעת ר' אלעזר מותר להפריש מערב שבת הפרשה מראש, ואילו לדעת ר' יוסי בי ר' בון – הפרשה מראש אסורה, ולא התירו אלא בדרך "ברירה"¹⁹.

בעל "טוב ירושלים" (שבת פי"ח ה"א) מקשה על הסברו של קרבן העדה, וטוען שלפי פירוש זה הדרא קושיא לדוכתא. שהרי אי-אפשר לומר בדעת ר' יוסי בר' בון שההפרשה חלה למפרע ע"י "ברירה", שא"כ חלה התרומה לפני חשכה, ובזמן זה הלגין, שהוא טבול יום, עדיין טמא הוא, ומטמא את התרומה, וכיצד אומרת המשנה בטבול יום שאם אמר "למחר משתחשך" אין התרומה טמאה? עוד מוסיף הטוב-ירושלים ומסביר שמכח קושיא זו חולקים מהר"א פולדא והרד"ל על פירוש זה בירושלמי. המהר"א פולדא (דמאי שם)²⁰

17. קרבן העדה (שבת שם תורה אדם), פנ"מ (דמאי פ"ז ה"ה ד"ה גמ'), רידב"ז (ד"ה א"ר יצחק). לעומת זאת, המהר"א פולדא (יובא להלן) מסביר את הירושלמי עפ"י הגירסא בדמאי.

18. הסברים המשולבים כאן הם מתוך קרבן-העדה על הירושלמי, וכן פירשו הפני משה והרידב"ז (שם, ובסוגיא המקבילה בדמאי).

19. לדעת קרבן העדה היתר זה של "ברירה" מוגבל דוקא לדמאי. אך הפנ"מ והרידב"ז לא הזכירו הגבלה זו. הרידב"ז מעיר (תוס' הרי"ד דמאי שם סד"ה מתניתא) שלדעת הרמב"ם, הסובר "אין ברירה", השיטה הזאת נדחית מההלכה.

20. דבריו הובאו גם בעמודי ירושלים (דמאי שם) ובקרבן העדה (שבת שם). ועי' מש"כ עליו הפני אריה (ד"ה אר"י).

מסביר שלכו"ע משמעות התנאי שמערב שבת הוא הפרשה מראש, ולפי פירושו נושא המחלוקת בין האמוראים בירושלמי הוא שונה – האם הפרשה מראש מותרת כיום חול – ומסקנת הסוגיא היא שאכן היא מועילה.

מן האמור עולה שמסתבר לומר ש"תנאי המתיר" אינו הפרשה ע"י "ברירה". כך ניתן להסיק מן הסוגיא על-פי רוב ההסברים שהוצעו לה. מצד שני, ראייה גמורה אין כאן, מפני שניתן לומר שהלכה כר' יוסי בר' בון לפי פירוש קרבן העדה, ולפי זה מדובר ב"ברירה".

מאידך גיסא, יש להביא ראייה לכן שה"תנאי המתיר" חל למפרע מדין "ברירה" – ממשנה אחרת, העוסקת בהפרשה של פועל (דמאי פ"ז מ"ג). במשנה נאמר שהפועל יכול לתקן דמאי השיך לבעל הבית באופן שההפרשה תחול מיד מדין "ברירה", ועוד לפני שהפירות יגיעו לרשותו. וזו לשונה של המשנה: "פועל שאינו מאמין לבעל הבית נוטל גרוגרת אחת ואומר: זו ותשע הבאות אחריה עשויות תרומת מעשר על תשעים שאני אוכל. זו עשויה תרומת מעשר עליהן. ומעשר שני באחרונה, ומחולל על המעות". ברור שמדובר כאן בפועל שאוכל מכוח הסכם עם בעה"ב, שכן דינו של פועל לאכול מדאורייתא הוא רק לפני גמר המלאכה ולפני שהפירות מתחייבים בתרו"מ²¹. פועל זה, א"כ, לא קנה את התאנים לפני חלות ההפרשה והוא אוכל את התאנה הראשונה עוד לפני שבחר את הבאות אחריה²². מכאן, שההפרשה חלה למפרע מדין "ברירה"²³, והיא מועילה למרות שבשעה זו, התאנים המיועדות למעשר עדיין בבעלותו של בעה"ב. ביתר חריפות בא הדבר לירי ביטוי שם בירושלמי (דמאי פ"ז ה"ג): "נשרפו הפירות – התרומה בטיבלה. נשרפה התרומה – לכשיאכלו הפירות קדשה תרומה למפרע". מכאן מסיק הפנ"מ (שם ד"ה נשרפה)²⁴ שההפרשה אכן חלה למפרע בשעת האמירה, ומדין "ברירה". מכיון שמדובר כאן בדמאי – מועילה הפרשה בדרך "ברירה" לכל הדעות, וגם לסוברים שבטבל ודאי אין ברירה".

וכאן יש לשאול: האם ההפרשה של הפועל היא מדיני "תנאי המתיר" או שמא הלכה נפרדת היא? אם נאמר שהיא מדיני "תנאי המתיר" – נוכל ללמוד מכאן שתנאי המתיר חל מיד מדין "ברירה". אך אם נאמר שהפרשת הפועל היא הלכה נפרדת – לא נוכל ללמוד מכאן לענייננו. ואמנם, לדעת החזו"א, הסובר שה"תנאי המתיר" נועד להתיר את איסור ההפרשה בשבת – ודאי שאין תנאו של הפועל קשור לכאן. שאלתנו תתמקד, א"כ, בדעות הסוברות שה"תנאי המתיר" הוא ההפרשה עצמה.

לכאורה מסדר המשנה, ומן העובדה שהיא הביאה את ההלכה הזאת בין המשניות העוסקות באורח, נוכל להוכיח שזוהו אותו דין. כך יש לדייק גם מדברי הרמב"ם (מעשר פ"ט הי"א)

21. תפא"י (שם אות ט').

22. עיין חזו"א (דמאי סי' י"א ס"ק כ"ב ד"ה פ"ז).

23. וכן כתב מהר"ם בן חביב ("פני משה" פ"ז ה"ג סד"ה פועל).

24. ועי' בהגר"א ומהר"א פולדא (שם), "לאפרושי מאיסורא" (סי' ג' אות ז').

שהביא את ההלכה הזאת מיד לאחר דין אורה וכתב: "וכן פועל שאינו מאמין לבעל הבית...". מהיקש זה לדין פועל יש להסיק שה"תנאי המתיר" הוא הפרשה החלה למפרע, מדין "ברירה".

ראיה נוספת לסוברים שה"תנאי המתיר" חל למפרע מדין "ברירה", ניתן להביא מדברי הירושלמי למשנה ה' (הובאה לעיל סעיף 1). משנה זו עוסקת בדרך ההפרשה מתאנים על-ידי בעליהם בערב שבת. וז"ל הירושלמי שם (פ"ז ה"ה): "מיי כדון? מכבר לכשאפרישנה". בדברים אלו מסביר הירושלמי את תכנו של ה"תנאי המתיר", ומפרש על כך הפני משה (ד"ה מכבר): "מעכשיו ולכשאפרישנה...". גם הרמב"ם (שם בפיהמ"ש)²⁵ פירש שתנאי זה מועיל רק למ"ד "יש ברירה", וזאת מפני שמן הירושלמי משמע שההפרשה חלה למפרע, ומוסיף שלהלכה קי"ל שבטבל ודאי "אין ברירה", ולכן דחוייה משנה זו מן ההלכה. הפנ"מ (שם ד"ה מתני')²⁶ מביא גם הוא את הערת הרמב"ם, ומתוך כך הוא מסביר שלפי מה שקי"ל להלכה ש"אין ברירה" יש לומר ש"תנאי המתיר" הוא הפרשה מראש לכל דבר.

3. שיטת הגרש"ז אויערבך ב"תנאי המתיר"

מתוך הראיות הללו מסתבר יותר לומר בדעת הריבמ"ץ וסיעתו שההפרשה ע"י "תנאי המתיר" חלה למפרע מדין "ברירה", ולדעה זו צריך לומר שלהלכה אמנם "יש ברירה" בתרו"מ בזמן הזה. אך הדברים אינם מוכחים.

הגרש"ז אויערבך סובר אף הוא ש"ברירה" מועילה בתרו"מ בזה"ז אפילו בטבל ודאי²⁷. לכן מבחינה זו יכול היה להסביר שה"תנאי המתיר" חל למפרע בעת האמירה מדין "ברירה". ולמרות זאת לדעתו²⁸ אין להבין תנאי זה כ"ברירה" אלא כהפרשה מראש. בטעם הדבר הוא אמר שלא מסתבר שההפרשה ע"י "תנאי המתיר" שנאמרה גם באורח תחול בפירות שאינם ברשותו של המפריש²⁹ בשעת חלות ההפרשה. כמו כן, היות וה"הלחשה בשפתיו"

25. וכן יש להוכיח מהמשנ"ד (פ"ז מ"ד ד"ה אומר) המפרש עפ"י הר"ש והרע"ב שהפרשה זו היא "ברירה" ומועילה למפרע משעת האמירה, שכן מדובר בשלו. אך המעיין בדבריהם ובדברי הרא"ש יראה שיתכן שההפרשה חלה למפרע לפני השתיה או האכילה ולא דוקא בשעת האמירה. וכך משמע במשנ"ד עצמו (שם ד"ה ובוה). ואילו מהר"ם בן חביב ("פני משה" שם ד"ה מאי כדון) כתב בפירוש שההפרשה חלה למפרע בשעת האמירה.

26. וראה לעיל, שם הבאנו שהפנ"מ נוקט כדעת הריבמ"ץ, שא"צ להלחיש בשפתיו כלל.

27. מעדנ"א (תרומות פ"א ה"כ אות א'), שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ד והע' פ"ט). ועי' מאמרו של אמו"ד הרה"ג יעקב אריאל שליט"א ("התורה והארץ" ב' עמ' 160), ובחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ט"ז סעי' 1-2).

28. לאפרושי מאיסורא (סי' ג' סוף אות ח'); שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א הע' פ"ז). וכך משמע מנוסח התנאי בשמירת שבת כהלכתה (סעי' כ-כ"ב) שהוא בלשון עתיד.

29. נושא זה יתבאר בהרחבה לקמן (פרק ג' סעי' 2).

אינה אלא בירור³⁰ – לא מסתבר שתהיה לה משמעות אם נאמר שהפרשה חלה כבר בערב שבת. גם לדעת הישועות מלכו (קרית-ארבע מעשר פ"ט ה"ח)³¹ "תנאי המתיר" הוא אופן של הפרשה מראש. אלא שעל דרך זו יש להקשות מכל המשניות הנ"ל (דמאי פרק ז'), מהן משמע שהפרשה חלה למפרע. ניתן אמנם לומר שמשנת תאנים ומשנת פועל אינן אליבא דהילכתא או שהדין בהן איננו קשור לדין "תנאי המתיר", אך מדוע להדחק כך? נראה שהסברו של הגרש"ז אויערבך בדעת הרמב"ם בנוי על שיטתו של הרמב"ם עצמו בדין "ברירה" בזה"ו. לדעת הרמב"ם (תרומות פ"א ה"כ, ופיהמ"ש דמאי פ"ז ד'ה') גם בזמן הנה "אין ברירה". לכן, מכיון שה"תנאי המתיר" של אדם בשלו בערב שבת אמור בטבל ודאי, לא יתכן לדעה זו שדין "תנאי המתיר" יהיה תלוי ב"ברירה". אמנם הגרש"ז אויערבך עצמו פוסק להלכה עפ"י השו"ע (יו"ד של"א י"א), שבוה"ז "יש ברירה". אבל בהבנת דין "תנאי המתיר" הוא הולך בעקבות הרמב"ם, ששיטתו מתאימה גם לדעה המחמירה³².

להסבר זה השלכה חשובה לדין פועל הנ"ל. אם "תנאי המתיר" הוא אופן של הפרשה מראש, ולכן הוא מועיל גם למ"ד "אין ברירה" – אין הוא יכול להועיל בפועל האוכל אצל בעה"ב. הפרשתו של זה יכולה להתבצע רק בדרך של "ברירה", ולכן היא תועיל רק בדמאי. לכן, לפי זה, גידרה של הפרשה זו היא שונה, ולא יהיה תלוי בדין "תנאי המתיר"³³. מסיבה זו – אין הפועל צריך לחזור ולהליש בשפתיו את נוסח ההפרשה על כל תאנה שהוא אוכל.

4. מחלוקת האחרונים בהבנת "תנאי המתיר" – שרשיה והשלכותיה

מחלוקת זו בין הגרש"ז אויערבך לבין החזו"א בגידרו של התנאי הנאמר בערב שבת, אם הוא הפרשה מראש או שהוא רק הקדמה להפרשה הנעשית בשבת, נראה ששרשיה עמוקים

30. ראה לקמן (פרק ב' סעי' 1).

31. וכן משמע מדברי הרב קוק והגרי"ו מינצברג, זצ"ל, שהסיקו מדין "תנאי המתיר" שבכל הפרשה מראש צריך לחזור ולומר את סדר ההפרשה בשעת החלות (ראה לקמן פרק ב').

32. אך לענ"ד נראה שניתן לומר שדברים אלו אינם להלכה. הסבר זה של הגרש"ז אויערבך הוא בדעת הרמב"ם. להלכה הוא הורה כך רק בקונט' "לאפרושי מאיסורא", שם (סי' ו') הוא נטה לפסוק שאכן גם בזה"ו "אין ברירה". אך במעדנ"א לתרומות (פ"א ה"כ אות א'), וכן בשמירת שבת כהלכתה (פרק י"א הע' פ"ז) – חזר בו הגרש"ז אויערבך והורה למעשה ש"יש ברירה" בזה"ו. ולפי משנתו האחרונה – אין מניעה לומר שה"תנאי המתיר" הוא "ברירה" כפי שמשמע מפשטות הסוגיות. אך אם נאמר כך, נצטרך לומר שבכל הפרשה ע"י ברירה צריך לחזור ולומר את נוסח ההפרשה בשעת החלות. וזהו דבר תמוה לפי ההסבר של הגרש"ז אויערבך בתפקידה של ההלחשה בשפתיו.

33. ראה לקמן פרק ד'.

יותר, ושהיא תלויה במחלוקת אחרת שביניהם ביחס לדין הפרשה מראש. דעת החזו"א היא שאם הפירות המיועדים לתרומה יתבררו רק בשעת החלות ואינם מבוררים בשעת האמירה³⁴ הרי זו "ברירה", ולעומתו דעת הגרש"ז אויערבך³⁵ היא שאין זה בכלל "ברירה". על כן החזו"א, לשיטתו, איננו יכול להסביר את המשניות בדמאי כהפרשה מראש שחלה בזמן הסעודה, שכן לדעתו זוהי "ברירה" ואין היא יכולה להועיל בטבל ודאי, לשיטתו שבוה"ז "אין ברירה" בטבל ודאי. לכן חייב הוא לפרש שההפרשה נעשית כולה בשבת והתנאי נועד רק להתיר את האיסור להפריש בשבת. מצד שני, גם הגרש"ז אויערבך לשיטתו, ומכיון שהוא סובר שהפרשה כזו איננה "ברירה", אין מניעה שהיא תאמר בערב שבת על מנת שתחול בשבת.

למחלוקת העקרונית בגידרו של "תנאי המתיר" משמעות רבה ביחס לנוסח שלו, שכן אם התנאי הוא נוסח הפרשה התל למפרע מדין "ברירה" צריך הוא להאמר בלשון הווה, אך אם זוהי הפרשה מראש יש לנסחה בלשון עתיד.

במשניות (דמאי פ"ז), נוסח ההפרשה הוא בלשון הווה: "הרי הוא", או "עשויות". וכן הוא הנוסח ברמב"ם (מעשר פ"ט ה"ז-ה"א), בלשון הווה. וכן היא גם דעת החזו"א (סי' ט' ס"ק י' ד"ה ויש), שנוסח ההפרשה צריך להיות בלשון הווה בדווקא, וכתב³⁶: "תנאי המתיר – צריך שיאמר שעושה עכשיו, והוי כאילו חייל מערב שבת. ובזה התירו השבות. אבל אם אומר שיחול בשבת – לא מהני תנאי אם נימא דאף כשאמר שיחול למחר חשיב ברירה... מ"מ י"ל דשבות איכא". לדעתו, א"כ, התנאי הנאמר בערב שבת הוא נוסח הפרשה רגיל, אלא שהוא איננו חל כלל, והתקנה בו היא רק שמי שאמר את נוסח ההפרשה מערב שבת – התירו לו לחזור ולהפריש בשבת. מכאן יש לתמוה על נוסח התנאי שנדפס בשם החזו"א, שהוא בלשון עתיד³⁷. נוסח זה מופיע בפסקי החזו"א שבסוף ספר "מנוחה נכונה"³⁸: "יותר

34. עי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ט"ז סעי' 3).

35. מובא בשמירת שבת כהלכתה (פרק י"א הע' פ"ו, ח"ג עמ' י"ו). וכן דעת עוד אחרונים שמביא הגרש"ז אויערבך שם, וכן מובא בחוברת "הפרשת תרומות ומעשרות במערכת הציבורית" (פרק ט"ז סעי' 3).

36. וכ"כ בס"ק י"ז (ד"ה והגרעק"א). אך לפני כן (ס"ק ח') נראה שהחזו"א מסתפק בשאלה זו. במצוות הארץ (פרק י"ז סעי' ב') דייק מדברי החזו"א שצריך לכוון בפירוש שלא יחול עתה שום דבר. בשמירת שבת כהלכתה (פרק י"א הע' ע"ד) תמה על הבנה זו בחזו"א. ועי' תשובתו של הרב קלמן כהנא וצ"ל (חקר ועיון ח"ה עמ' שמ"ב-שמ"ד). ועי' מש"כ על כך הגרש"ז אויערבך (שמירת שבת כהלכתה ח"ג עמ' י"ו), והסביר שאכן לדעת החזו"א אין התנאי פועל כלום בערב שבת. ואף שאינו צריך לחשוב בפירוש על כך, מ"מ עליו לדעת שההפרשה מתבצעת ע"י האמירה בשבת עצמה.

37. כך הקשה בספר שומר אמת (דמאי סי' מ"ו).

38. נדפס בשונה הלכות (סי' של"ט סעי' כ').

מאחד ממאה ממה שאני עתיד להפריש – יהיו תרומה גדולה בצד צפון. ואותו אחד ממאה הנשאר ועוד תשעה חלקים כמוהו בצפון הפירות – יהיו מעשר ראשון. אותו אחד ממאה שעשיתי מעשר במופרש – היא תרומת מעשר. ומעשר שני בדרומן של הפירות. ויהא מחולל הוא חוחמשו על פרוטה שבמטבע שברשותי לפדיון מעשר שני".

גם בשמירת שבת כהלכתה (פרק י"א כ'–כ"ב)³⁹ הנוסח הוא בלשון עתיד. וכך נאמר שם: "העודף על אחד ממאה מכל מה שאני עתיד להפריש מחר לתקן בו את הטבל – היא תרומה גדולה בצד צפון (כל מין על מינו). אותו אחד ממאה הנשאר, ועוד תשעה חלקים כמוהו בצד צפונם של הפירות (כל מין על מינו) – יהיו מעשר ראשון. אותו אחד ממאה שהתניתי שיהא מעשר ראשון – היא תרומת מעשר (כל מין על מינו). ומעשר שני יהא בדרומם של הפירות (כל מין על מינו). ויהא מחולל, הוא וחומשו, על פרוטה שבמטבע שיחדתיה לחילול מעשר שני". נוסח זה מבוסס על שיטת הגרש"ז אויערבך, הסובר שהתנאי הוא הפרשה מראש. ואף שהנוסח במשנה וברמב"ם הוא בלשון הווה, שונה שם הנוסח ללשון עתיד כדי להסיר כל ספק ביחס למשמעותו של התנאי.

לסיכום, הלכה מוסכמת היא שאדם יכול להתנות מערב שבת על טבל ודאי שלו ועל דמאי של חברו, ולהפריש בשבת ממה שיאכל. אלא שנחלקו ראשונים ואחרונים בהבנת הלכה זו: לדעת הריב"מ⁴⁰ וסיעתו – אמירת ה"תנאי המתיר" היא עצם ההפרשה. לדעה זו יש להסתפק אם זוהי הפרשה מראש או "ברירה". גם לשיטת הגרש"ז אויערבך (בדעת הרמב"ם) וסיעתו, ה"תנאי המתיר" הוא ההפרשה. ולדעתם זהו אופן של הפרשה מראש. לדעה זו, הפרשה מראש, כאשר הבירור נעשה בשעת החלות – מועילה גם לסוברים "אין ברירה". לשיטת החזו"א (בדעת הרמב"ם), לעומת זאת, ה"תנאי המתיר" הוא רק הקדמה להפרשה, שהיא עצמה נעשית בשבת. לדעתו, הפרשה מראש ממש היא "ברירה", ואינה מועילה.

ב. ההלחשה בשפתיים

1. גידרה של ההלחשה

מן המחלוקת העקרונית בגידרו של "תנאי המתיר" הנאמר בערב שבת נובעת, כאמור, מחלוקת בשאלה המעשית, האם המפריש צריך לחזור ו"להלחיש בשפתי" את נוסח ההפרשה בשבת עצמה, בשעת הסעודה. לדעת הריב"מ⁴¹ וסיעתו אין צורך להלחיש בשפתי כלל, ולדעת הרמב"ם וסיעתו יש לומר את סדר ההפרשה בסעודה עצמה. האחרונים

39. פרק יא (סעי' כ'–כ"ב). וכ"כ בספר מנוחת אהבה (פרק כ"ד סעי' ל') ובילקוט יוסף (ח"ד סי' רס"א ס"ק א'). וכן הוא נוסח ההפרשה לערב שבת שהוציא בית המדרש הגבוה להלכה בהתיישבות החקלאית.

חולקים, בהתאם לשיטתם, בהגדרת תפקידה ודרך ביצועה של ההלחשה. לדעת הגרש"ז אויערבך (שמירת שבת כהלכתה ח"ג עמ' י"ח) ההלחשה בשפתיו היא רק בירור המקום הזמן בהם חלה ההפרשה. לדעת הישועות מלכו (קריית-ארבע מעשר ט' ח') תפקידה של ההלחשה הוא להזכיר את האמירה הקודמת. לדעת שניהם, ה"תנאי המתיר" הוא עצם ההפרשה.

מכיון שה"תנאי המתיר" הוא אופן של הפרשה מראש, לדעתם, הרי שיש להסיק מכאן שבכל הפרשה מראש צריך המפריש לחזור ולומר את נוסח ההפרשה בשעה שהיא אמורה לחול. ואכן הגרש"ז אויערבך כתב במקום אחר ("לאפרושי מאיסורא" סי' ג' סוף אות ח') שיש להבדיל בין הפרשה בדרך "ברירה", שחלה למפרע, לבין הפרשה מראש, שחלה מכאן ולהבא, והיינו שאכן בכל מקרה בו ההפרשה נעשית מראש וחלה מכאן ולהבא – צריך המפריש לחזור ו"לרחוש בשפתיו" את נוסח ההפרשה בשעת החלות. זאת כדי לברר על מה בדיוק חל מה שאמר קודם לכן. לעומת זאת, בהפרשה הנעשית בדרך "ברירה" – החלות היא בשעת האמירה, ולכן אין צורך לחזור ולומר את הנוסח בשעה בה מתברר מהי תרומה ומהו מעשר. כדברי הגרש"ז אויערבך ביחס להפרשה מראש כתבו גם מרן הרב קוק זצ"ל (משפט כהן סי' ל"ה) והגר"ז מינצברג (שו"ת שארית ישראל סי' ס"ו). ומכאן יש להסיק שגם הם סוברים כמותו בגדרו של ה"תנאי המתיר".

לדעת החזו"א, לעומת זאת, ההלחשה בשפתיו היא היא עצם ההפרשה, ואילו התנאי הנאמר בערב שבת נועד רק להתיר את ההפרשה בשבת. לפי שיטה זו, אין שום מקור לכך שיהיה צורך לחזור ו"להלחיש בשפתיו" את סדר ההפרשה בכל הפרשה מראש.

למחלוקת זו שבין האחרונים נפק"מ לשאלת תוכן ונוסח ההלחשה. לדעת הגרש"ז אויערבך, ה"הלחשה בשפתיו" איננה אלא בירור ולא אמירה היוצרת חלות. עפ"י סברא זו ניתן להסתפק באמירה סתמית, שסדר ההפרשה שנאמר אתמול – יחול עתה⁴⁰. גם הרב קוק זצ"ל (שם) כתב כך לענין הפרשה מראש, שאין צורך לומר מחדש את כל הנוסח, ודי שיאמר שסומך על מה שאמר קודם. וכן נראה לומר בדעת הישועות מלכו, שמכיון שההלחשה היא הזכרה בעלמא – אין סיבה לפרט את כל התוכן של נוסח ההפרשה. לעומת זאת, לפי דעת החזו"א, הסובר שה"הלחשה בשפתיו" היא עצם ההפרשה – הכרח הוא שאותה הלחשה תהיה עפ"י כל הגדרים המקובלים של אמירת נוסח ההפרשה.

גם השאלה מתי יש לברך על ההפרשה נראה שתלויה במחלוקת הנ"ל. החזו"א, לשיטתו שההלחשה היא עצם ההפרשה סובר (דמאי ט' ט"ו) שיש לברך על ההפרשה בשבת עצמה. מנגד, גם הגרש"ז אויערבך נאמן לשיטתו שמעשה ההפרשה נגמר ע"י אמירת התנאי, ולכן

40. כ"כ הגרש"ז אויערבך עצמו (שמירת שבת כהלכתה ח"ג עמ' י"ח סעי' ג'), וכך נכתב בשמו (שם ח"א פרק י"א הע' ע"ב). וכ"כ מהר"י ענגיל (גליוני הש"ס למשנה זו).

לדעתו (שמירת שבת כהלכתה ח"ג עמ' י"ח) יש לברך על ההפרשה בשעת האמירה, בערב שבת. אך מחמת הספק (שמא הלכה כחזו"א) הוא פוסק, הלכה למעשה, שלא לברך כלל, ומתוך כך הוא מעיר שיש מקום להמנע לחלוטין מהפרשה כזו בטבל ודאי, שכן אסור להפריש באופן שמונע את האפשרות לברך⁴¹. המפריש בדרך של "ברירה", לעומת זאת, מברך בשעת האמירה⁴².

2. פסקי ההלכה ב"שמירת שבת כהלכתה"

מכאן יש מקום עיון בפסקי ההלכה שב"שמירת שבת כהלכתה" (פרק כ"ד סעי' י"ח-כ"ג) בענין זה. בראשית הדברים שם (סעיף י"ח) מובאת להלכה דעת החזו"א, שה"תנאי המתיר" הוא רק הקדמה להפרשה, ומתוך כך נפסק (שם סעיף י"ט) שיש לברך על ההפרשה בשבת עצמה, לפני האמירה המחודשת של הנוסח. אך מצד שני, הנוסח עצמו מובא בלשון עתיד, כשיטת הגרש"ז אויערבך⁴³.

בהמשך הדברים (שם סעיף כ"ד) מוצעת שם דרך נוספת, והיא הפרשה מראש. מקורה של הצעה זו הוא בחזו"א (דמאי ט' י"ג ד"ה והתקנה השניה). אמנם החזו"א עצמו לא קיבל זאת להלכה, מפני שלדעתו זוהי "ברירה", אך הגרש"ז אויערבך חולק עליו בדינה של הפרשה מראש ומתיר (שמירת שבת כהלכתה כ"ד הע' פ"ז וח"ג עמ' י"ז). מאידך, באותה הלכה עצמה מבואר שהמפריש באופן זה של הפרשה מראש – איננו צריך להוסיף דבר בשבת עצמה. והדברים תמוהים, שהרי הגרש"ז אויערבך עצמו סובר שבכל הפרשה מראש צריך המפריש לחזור ו"להלחיש בשפתיו" את סדר ההפרשה. יש כאן, א"כ, הרכבה של שתי שיטות. ביחס לשאלה העקרונית של הפרשה מראש קיבל המחבר את שיטת החזו"א, ולפי זה בהפרשה כזו (לשיטות שהיא מועילה) אין צורך "להלחיש בשפתיו". אך באשר לשאלה אם אכן "תנאי המתיר" הוא דרך של הפרשה מראש הוא קיבל דווקא את שיטת הגרש"ז אויערבך הסובר שהפרשה מראש כזו איננה "ברירה", וניתן להשתמש בה לכתחילה. אלא שהגרש"ז אויערבך עצמו סובר שבכל הפרשה כזו (ולא רק בשבת) יש "להלחיש בשפתיו" בשעת החלות.

אמנם ניתן לומר שאין קשר בין שתי המחלוקות הללו שבין הגרש"ז אויערבך לבין החזו"א. אך כבר לעיל (פרק א' סעיף 4) עמדנו על הקשר הקיים ביניהן, מתוך שכל אחד מהם מסביר את הסוגיא בנקודה אחת בהתאם לשיטתו בנקודה האחרת⁴⁴.

41. עפ"י תרומות (פ"א מ"ו).

42. שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ד).

43. ועי' שם (הע' ע"ד).

44. ועי' "לאפרושי מאיסורא" (סי' ג' אות ח' ד"ה אלא).

3. הצעתנו

בנקודה אחת יסודית בדין "תנאי המתיר", מסכימים החזו"א והגרש"ז אויערבך. לדעת שניהם בשבת עצמה, בשעת הסעודה, צריך לחזור ולומר את נוסח ההפרשה. לפי דברינו לעיל נוכל להציע דרך מעשית שתועיל לפי שתי השיטות גם יחד⁴⁵.

לדעת החזו"א, אמנם ההפרשה בשבת או בסעודה עצמה היא העיקר, וצריך לומר את כל תכנו של נוסח ההפרשה. אך עם זאת לענין עצם הכרחיותו של הנוסח המלא אף בתנאים רגילים סובר החזו"א (דמאי ט"ו ו')⁴⁶ שבשעת הדחק ניתן לוותר עליו ולומר רק שההפרשה תחול כפי הנוסח המודפס שברשותו. הגרש"ז אויערבך, לעומת זאת, לא כתב להקל באמירת נוסח מקוצר זה, אך מאידך ניתן לסמוך על דעתו בענין "תנאי המתיר" שמכיון שעיקר ההפרשה הוא מראש – די באמירה סתמית שסדר ההפרשה שאמר אתמול יחול כעת. לכן, הרוצה לצאת ידי כל הדעות יוכל לומר בערב שבת את נוסח התנאי בלשון הווה, ובזמן ההפרשה בשבת יאמר בקיצור שהתנאי שנאמר מאתמול יחול עתה. האמירה מערב-שבת נצרכת לדעת החזו"א לכתחילה כדי שישחשב הדבר ל"תחילת הפרשה". ואף לדעת הגרש"ז אויערבך הסובר שזוהי הפרשה מראש ועל כן רצוי שתהיה בלשון עתיד, מ"מ אין הוא חולק על הרמב"ם שכתב את נוסח התנאי בלשון הווה.

ג. הפרשת תרומות ומעשרות ע"י אורח מערב שבת

1. הסמכות להפריש משל אדם אחר

המשנה (דמאי פ"ז מ"א) עוסקת בדין הפרשת תרו"מ ע"י אורח המוזמן לשבת אצל עם הארץ⁴⁷. וז"ל: "המוזמן את חברו שיאכל אצלו והוא אינו מאמינו על המעשרות – אומר מערב שבת: מה שאני עתיד להפריש מחר – הרי הוא מעשר, ושאר מעשר סמוך לו. זה שעשיתי מעשר – עשוי תרומת מעשר עליו. ומעשר שני בצפוני או בדרומו, ומחולל על המעות".

על משנה זו נאמר בירושלמי (פ"ז ה"א): "א"ר יוחנן: מתניתא בדמאי. הא בוודאי – לא... מה בין דמאי בין ודאי? דמאי – אדם מתנה על דבר שאינו ברשותו. ודאי – אין אדם

45. עפ"י מש"כ הגרש"ז אויערבך (שמירת שבת כהלכתה ח"ג עמ' י"ח).

46. ועל בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק י"ח סעי' 2). וכך מובא להלכה בשמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ג והע' פ"ו); וכך הורו הגר"ש ישראל זצ"ל, ויבלחט"א הגר"מ אליהו והרה"ג יהושע י. גויבירט שליט"א, שניתן להשתמש בדרך זו במקום בו יש בעיה בדרכים אחרות.

47. דין הפרשה באורת ביום חול יתבאר לקמן (פרק ד').

מתנה אלא על דבר שהוא ברשותו". כך אכן כתב גם הרמב"ם להלכה (מעשר פ"ט ה"ז), שבתנאי זה יכול אדם להשתמש לשם הפרשת תרו"מ שלו גם בטבל ודאי אבל בשל חברו מועיל התנאי רק בדמאי.

נשאלת השאלה, מה ההבדל בין המקרים? מדוע "תנאי המתיר" מועיל בשלו אף בטבל וודאי ובשל חברו אינו מועיל אלא בדמאי? התשובה לשאלה זו תלויה בהסברים השונים בגידרו של ה"תנאי המתיר".

והנה, כפי שהוכרנו לעיל, החזו"א מסביר בדעת הרמב"ם, שה"תנאי המתיר" רק מתיר את קיום ההפרשה בשבת, ואילו ההפרשה עצמה מתבצעת ע"י ההלחשה בשפתיו הנעשית בשעת הסעודה. על יסוד הסבר זה גוברת התמיהה, מדוע לא יועיל תנאי כזה גם בטבל ודאי של חברו, שהרי התנאי הוא רק היכר גרידא ואיננו יוצר שום חלות בשעת האמירה, ומה החיסרון בכך שהמאכל אינו שייך למפריש בשעה זו⁴⁸ אם בין כה וכה הוא יחזור ויפריש לאחר שהמאכל יגיע לרשותו⁴⁹? החזו"א עצמו⁵⁰ עומד על קושי זה, ומדבריו משמע שכך היתה תקנת חכמים, שה"תנאי המתיר" לא יועיל להתיר את ההפרשה בטבל ודאי אלא בשלו.

לעומת זאת, לפי ההסבר של הריבמ"ץ וסיעתו, וכן לפי הסברו של הגרש"ז אויערבך בדעת הרמב"ם, שה"תנאי המתיר" הוא עצם ההפרשה, מובן מאד מדוע התנאי איננו מועיל לתקן את מה שביד חברו, שכן "התורם את שאינו שלו... – אינה תרומה" (תרומות פ"א מ"א)⁵¹. אך אם כן קשה מצד שני, כיצד מועיל ה"תנאי המתיר" לתקן את פירות הדמאי של המארח. קושי זה ננסה לפתור להלן.

לכאורה ניתן לפתור קושי זה אם נאמר שההפרשה מועילה מדין תקנת בעלות⁵², שהרי נחלקו הפוסקים בשאלה אם אורח נחשב כבעליה של המנה שקיבל מבעה"ב⁵³, ויתכן

48. כך הקשה הגרש"ז אויערבך (שמירת שבת כהלכתה ח"ג עמ' י"ח סעי' א').

49. דמאי סי' ט' ס"ק ו' ד"ה שם ר"י. ועי' שם ס"ק י"ט ד"ה ונראה.

50. ואכן, כאשר מדובר באורח ביום חול, דעת החזו"א (דמאי ט' כ"ב ד"ה פ"ו) היא שאדם יכול להפריש בזמן הסעודה אפילו כאשר הוא מתארח אצל אדם הזשוד על המעשרות, שפירותיו נחשבים כטבל ודאי. להרחבת הענין ראה לקמן בפרק ד'.

51. ועי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק א' סעי' 1).

52. הסבר מעין זה נאמר בחזו"א בהקשר לפועל (וראה לקמן פרק ד' בתירוץ השלישי).

53. עי' כרם ציון (אוצר התרומות פרק כ"ו, גאון צבי ס"ק א'), אוצר הפוסקים (אה"ע סי' כ"ח ס"ק צ"ב אות א'), קהילות-יעקב (הוספות לב"מ סי' ד'). בהקשר לתרו"מ עיין שו"ת שבט הלוי (ח"ד סי' רכ"ה), "הליכות שדה" (מס' 54 עמ' 19-23), שומר אמת (סי' נ"ב), משנת שלמה (דמאי פ"ז מ"ב). י"א שהיהו בעלים – רש"י (נדרים ל"ד ע"ב ד"ה לא), רמ"א (אה"ע סי' כ"ח סעי' י"ז), ביאור הגר"א (ס"ק נ'), בית שמואל (ס"ק מ"ו). י"א שספק הוא אם נחשב כבעלים – שו"ת מהרי"ט (ח"א סי' ק"ג), ט"ז (אה"ע שם ס"ק ל"ד). וי"א שאין הוא בעלים כלל – ר"ן (נדרים שם ד"ה

שבמקרה כזה, לצורך הפרשה בשבת, תקנו חז"ל לכו"ע שהמפריש יחשב בעלים על המנה לצורך ההפרשה, ושבעלות זו תהיה תקפה מראש, כבר ביום ששי, על המנה המיועדת לו לשבת.

אלא שעל הסבר זה יש להקשות מן הגמ' במסכת ביצה (מ' ע"א). המשנה שם עוסקת באיסור הוצאת חפצים מחוץ לתחומו של בעליהם ביו"ט: "מי שזימן אצלו אורחים לא יוליכו בידם מנות אא"כ זיכה להם מנותיהם מערב יו"ט". רש"י (שם ד"ה הרי הוא) עמד על כך שהלכה זו אינה מתיישבת עם מה שנאמר בגמ' שם לעיל (ל"ח ע"א): "אמר שמואל: שור של פטם – הרי הוא כרגלי כל אדם", ופירש רש"י: "דכיון דאורחיה לזבונה – מאתמול אוקמיה ברשותיה דמאן דאתי למחר ובין ליה". מדברים אלו עולה ששור העומד למכירה נחשב מראש כשייך למי שעתיד לקנות אותו ביו"ט עצמו, ולעומת זאת, אורח איננו נחשב מראש לבעלים על המנה שהוא עתיד לקבל מאת המארט. מכאן שגם אותה בעלות קלושה המספיקה להתיר את איסור תחומין – איננה קיימת באורח שלא זיכו לו את מנתו מראש.

אמנם ייתכן ליישב קושיא זו ולומר שאכן חז"ל לא תקנו בעלות מראש לכל אורח, אלא רק לאורח הנזקק להפריש תרו"מ⁵⁴. אלא שאם נאמר כך, יהיה עלינו לפרש את המשנה בדמאי (פ"ו מ"א) האומרת: "המזמין את חברו שיאכל אצלו, אומר מערב שבת..." – בדוקא, והיינו שהיתר ההפרשה באורח אמור דוקא ביחס למי שהוזמן מראש בערב שבת, ואילו בכפתור ופרח (פרק ל"ה, הוצאת לונץ עמ' תק"ל) ובפאה"ש (י"ד ס"ק י"ז) מבורר במפורש ש"תנאי המתיר" מועיל גם במי שאיננו יודע כלל אם יוזמן באותה שבת, ולא מצאנו מי שחולק על כך. קשה לומר שגם במקרה זה יתקנו חז"ל בעלות למפרע.

כיוון אחר ליישוב הקושי בשיטת הריבמ"ץ וסיעתו, כיצד מועיל ה"תנאי המתיר" כאשר המזון אינו שייך למפריש, הוא על סמך דעת הפוסקים הנוקטים להלכה⁵⁵ שאדם יכול להפריש תרו"מ מפירות שאינם שלו, אם ברור לו שהבעלים מעוניינים בהפרשתו. לפי דרך זו ניתן לומר, שההפרשה של האורח מועילה מכוח נחותת של המארט, שבוודאי מעוניין בכך שאורחו יוכל לאכול מזון כשר כרצונו.

אמר, רא"ש (ד"ה אמר), ריטב"א (עירובין ע"ג ע"ב ד"ה אלא). וכן משמע מהחזו"א (דמאי ו' א'), האומר שאורח מפריש תרו"מ מן המנה שלו מכוח שליחות של בעה"ב. ועי' מקראי קודש (פסח ח"ב עמ' קנ"ו). ובשו"ת אחיעזר (ח"ב סי' ל"ז אות ה') כתב בשם עמודי אור (סי' ל') שאדם שיש לו זכות אכילה, אף שאיננו בעלים – מוסמך להפריש תרו"מ מאותו מאכל. וכן דעת האמונת יוסף (ביכורים פ"א ה"ב סד"ה אבל בגולה). אך נראה שקשה לומר שהוא הדין גם ביחס למי שלא הוזמן מראש ומתנה על המנה שיאכל אם יוזמן.

54. אם כנים דברינו, יש להסיק מכאן להלכה לענין יו"ט, שאורח המזומן לאכול דמאי ביו"ט רשאי יהיה לסלטל את המנה שקיבל עד לסוף תחום שבת שלו.

55. עי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הצבורית" (פרק ג' סעי' 1). וראה מאמרנו "שליחות להפרשה ללא מינוי" (בקובץ "התורה והארץ" ג', עמ' 255 ואילך).

לדרך זו ניתן להביא, לכאורה, ראיה מדברי הירושלמי (דמאי פ"ו ה"א) הדין בסוגיא זו של אורח המפריש תרו"מ, וז"ל: "ר' ירמיה בעי קומי רבי זעירא: ואינו אסור משום גזל? א"ל: רוצה הוא (המארח) שיהיה לו נחת רוח. מליהון דרבנן פליגין (על ר' זעירא). דא"ר שמואל בר רב יצחק: רבי ור' יוסי בי ר' יהודה נתארחו אצל בעה"ב אחד. אול לישנא בישא, א"ל: הב דעתך דאינון מחשדונך. יתיב לי מעייני לון (כלומר ישב והביט בהם, לראות מה יעשו). והוון עבדין נפשין מזרקין אילין לאילין ומתקנין (כלומר עשו עצמם זורקים זה לזה, ותקנו את הפירות ממה שנפל לארץ). ואינו רוצה הנחת רוח? (ומכאן שנחת רוח של המארח אינו מעכב) – רוצה הוא (המארח, בהפרשה) אלא דלא בעי דחשדוניה". מכאן שאפילו ביחס לאדם שנפגע מכך שחושדים בו שלא תיקן את פירותיו – אומרים אנו שיש לו נחותא בהפרשה של אורח⁵⁶. כך כתב גם החזו"א (דמאי ט' ס"ק כ"ב ד"ה פ"ז) בענין דומה (דין הפרשה בפועל): "שיש לו רשות לעשר, דסמכינן שרוצה שיהיה לו נחת רוח"⁵⁷.

אלא שהסבר זה יכול להאמר אך ורק לשיטת החזו"א, שהרי רק משום שלדעתו ההפרשה עצמה מתבצעת ע"י ההלחשה בשעת הסעודה, ניתן להעריך שבאותה שעה אכן יש למארח נחותא בהפרשתו. ואכן במקום אחר (דמאי ז' א') כותב החזו"א שהמנה אינה שייכת לאורח, ומסביר שההפרשה מועילה מכוח נחותא של בעה"ב⁵⁸. נחותא כזו מסתבר שאיננה קיימת לפני שעת הסעודה, וודאי שלא לפני שהאורח הוזמן לסעודה, אך, כאמור, לדעת החזו"א, הסובר שה"תנאי המתיר" אינו אלא הקרמה להפרשה וההפרשה עצמה מתבצעת בשעת הסעודה – אין בכך קושי. לעומת זאת, לדעת הריב"מ⁵⁹ וסיעתו, ולדעת הגרש"ז אויערבך – עדיין קשה מכוח מה יוכל האורח לתקן מראש את המזון אם הנחותא להפרשה מצד בעל הפירות תבוא רק אחר כך? אמנם ניתן לומר על כך שאכן יש למארח נחותא גם בכך שהאורח יתקן מראש את מה שהוא עתיד לקבל, אלא שאפילו לפי זה יהיה עלינו לסייג את ההלכה ולומר שאדם יכול להשתמש ב"תנאי המתיר" רק אם הוזמן כבר מערב שבת, שכן לא מסתבר שהמארח יסכים לכך שכל אדם יוכל לפעול בממונו רק על סמך האפשרות שאולי יוזמן אליו. ואכן, הגרש"ז אויערבך עצמו ("לאפרושי מאיסורא" ג' ח')

56. וכ"כ מהר"י"ט (ח"א סי' ק"ג) והאמרי בינה (תרו"מ סי' ר'). ועי' "הליכות שדה" (מס' 54 עמ' 21). ועי' שו"ת שבט הלוי (ח"ו סי' קס"ג) שכתב מתוך כך, שבמקום שידוע שהבעלים נעלבים מההפרשה – אין האורח יכול להפריש. ולשיטתו אויל (בח"ד סי' רכ"ה) שחושש לשיטה שאינו קונה את מנתו.

57. ראה לקמן פרק ד' (בתירוץ השני). לעומת זאת, כתב החזו"א במקום אחר (דמאי ט' כ'), שאין

לסמוך על כך שנוח לו לעם הארץ שיפרישו בשבילו, אפילו אם התרומה דמי הפדיון של המעשר השני הם על חשבון המפריש. והוסיף שאין להפריש תרו"מ על סמך אומדנות כאלה. אך נראה

שאורח המפריש את כל המעשרות מן המנה שלו דינו שונה, ויכול להפריש על סמך נחותא. כן היא דעת המהר"י"ט (ח"א סי' ק"ג) שההפרשה מועיל מכוח נחותא. וכן נכתב ב"הליכות שדה"

(מס' 54 עמ' 20-23).

מעיר שאורח אינו יכול לתקן למפרע בדרך "ברירה" את מה שיאכל אצל המארח, ומדבריו משמע שאין מדובר על "ניחותא כללית" כזו.

ונראה שלדעה זו "תנאי המתיר" איננו פועל כלל מכוח אותה ניחותא של המארח. ואכן אם נדייק בדברי הירושלמי שהבאנו, נשים לב שאין נידונה בו כלל הניחותא בעצם ההפרשה, שהרי מדובר באדם שנעלב מכך שחושדים בו, ולא יתכן לאמוד את דעתו באופן כה ברור שנוח לו בהפרשה. יתירה מזו, הבעיה שמעלה ר' ירמיה בירושלמי היא איסור גזל. אם היתה בעיה בעצם החלות של ההפרשה, היתה צריכה להטען הטענה שאין אדם תורם את שאינו שלו. לכן נראה שהבעיה שהירושלמי דן בה איננה שאלת ההפרשה אלא בעיית השלכת התרומה לאיבוד⁵⁹, ובהקשר לכך תירץ הירושלמי שבעה"ב, למרות שהוא נפגע מן החשד שחשדו בו, מסכים לאיבוד פירותיו משום אותה ניחותא.

הכרח נוסף לפרש בדעת הריבמ"ץ וסיעתו והגרש"ז אויערבך בדעת הרמב"ם, שה"תנאי המתיר" אינו מועיל מכוח ניחותא – יהיה לפי דעת הסוברים שהאורח נחשב בעלים על המנה שלו⁶⁰. לדעה זו, האורח הוא בעלים על המנה רק משעה שקיבל אותה לידי. ואם נאמר שיכולתו של האורח לתקן מראש את הפירות הללו מסתמכת על ניחותת הבעלים, נמצא שאמירת נוסח ההפרשה נעשית מכוח שליחותו של המארח, אך ההפרשה חלה אחר שהאורח כבר קיבל את המנה לרשותו והפך לבעליה. באופן כזה, שמקור הסמכות להפרשה מתחלף בין שעת האמירה לשעת החלות אין ההפרשה מועילה לדעת האחרונים⁶¹, כשם שהפרשה מראש איננה מועילה בדבר שלא בא לעולם⁶². אם נרצה לומר, אם-כן, ש"תנאי המתיר" מועיל בכל זאת מכוח ניחותא של הבעלים – יהיה עלינו לומר שההפרשה חלה למפרע, כבר בשעת האמירה, והיא מועילה מדין "ברירה"⁶³. ניתן יהיה להסביר כך בדעת הריבמ"ץ וסיעתו, אם נאמר שלדעתם ה"תנאי המתיר" הוא אופן של הפרשה ע"י "ברירה". אך כבר הסקנו לעיל שה"תנאי המתיר" לדעת הגרש"ז אויערבך הוא אופן של הפרשה

59. וכך משמע מדברי מהר"ם בן חביב ("פני משה" פ"ז ה"א ד"ה ואינו אסור משום גזל).

60. ראה לעיל (הע' 53).

61. ישועות מלכו (קרית ארבע, מעשר פ"ו ה"י). ועי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק טו סעי' 4). וראה מאמרנו "הפרשה מראש כאשר הבעלים מתחלפים" ("התורה והארץ" ג' עמ' 336 ואילך).

62. ראה בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ט"ו סעי' 3).

63. ביאר דין "ברירה" בכה"ג, עי' "לאפרושי מאיסורא" (סי' ג' ס"ק ז'). אם אכן נאמר שה"תנאי המתיר" הוא "ברירה", והוא מועיל בשל המארח מכוח ניחותא – אפשר יהיה לתת הסבר נוסף להבדל שבין דמאי לודאי. בדמאי הכרעת ההלכה היא ש"יש ברירה", מפני שחיובו בתרו"מ איננו אלא מדרבנן. לעומת זאת, בטבל דאורייתא ההלכה היא ש"אין ברירה". לכאורה נראה, שמסיבה זו אין ה"תנאי המתיר" מועיל בטבל ודאי של המארח. אך הדבר קשה, שכן מצאנו "תנאי המתיר" הנאמר ע"י אדם לערב שבת, והוא מועיל למפריש בשלו אף בטבל ודאי, ואם "אין ברירה" לא ברור כיצד מועיל התנאי.

מראש ולא של "ברירה". (ולדעות האחרות לא מצאנו ראייה שיחלקו על כך). מכאן, שלפי שיטה זו קשה לומר ש"תנאי המתיר" מועיל מכוח נחותא של המארח⁶⁴.

2. שיטת הגרש"ז אויערבך

לאור כל הקשיים הללו קשה להסביר את שיטת הגרש"ז אויערבך באורח ע"י תקנת בעלות או נחותא, ויש לומר שמכיון שהמארח נפגע מכך שאין סומכים עליו אי-אפשר, אכן, לאמוד דעתו באומדנא מספקת שהוא מסכים להפרשה⁶⁵. לכן נראה, לדעתו, שהסיבה לכך שהאורח יכול להפריש בדמאי היא משום שבדמאי אין הבעלות מעכבת כלל, ואדם יכול לתקן גם דמאי שאיננו שלו. כך גם משמע מדברי הירושלמי (פ"ז ה"א): "דמאי – אדם מתנה על דבר שאינו ברשותו", וכך כתב בפירוש הגרש"ז אויערבך בקונטרס "לאפרושי מאיסורא" (סי' א' אות ב'). במקום אחר (סי' ג' אות ח') הוא מבחין בין "תנאי המתיר" לבין הפרשה ע"י "ברירה", ואומר, ש"תנאי המתיר" איננו יכול להועיל בשל חברו מטעם נחותא. מתוך כך הוא הסיק שם, שבמקום בו קיימת אכן אומדנא שבעל הפירות מסכים להפרשה – אפשר לתקן את הפירות גם שלא על-פי הגדרים וההגבלות שנאמרו ב"תנאי המתיר". במקרה כזה אפשר לתקן את הפירות למפרע ע"י "ברירה" מבלי שיהיה צורך לחזור ו"להלחיש בשפתיו" את תוכן ההפרשה בשעת הסעודה. ה"תנאי המתיר", לפי זה, נועד למקרים בהם לא ניתן לסמוך על "נחותא", ולכן אין הוא מועיל אלא בדמאי, ורק באופן של הפרשה מראש שתחול לאחר שהפירות יגיעו לידיו של האורח, כך שלפחות בזמן החלות יהיה הוא מוסמך לתקנם. זהו, לפי שיטה זו תכנה של תקנת "תנאי המתיר".

בדרך זו יש להסביר גם את דעת הריב"מ⁶⁶ וסיעתו, הסוברים שהתנאי הוא עצם ביצוע ההפרשה, ושלפיכך אין צריך המפריש להלחיש בשפתיו בשבת עצמה. גם בדעתם נראה

64. אפשר לתרץ קושי זה בדרך אחרת, עפ"י דברי הגרש"ז אויערבך עצמו בגדר הפרשה מכוח נחותא של הבעלים (עיי' מעדנ"א תרומות פ"ד ה"א א', ה"ג א', פ"ב הי"ז ב', לאפרושי מאיסורא סי' א' ו'). וראה בהרחבה במאמרנו "שליחות להפרשה ללא מינוי" (פרק א' סעי' 2, פרק ג' סעי' 3) בקובץ "התורה והארץ" ג' (עמ' 264–262, עמ' 282–282). הגרש"ז אויערבך מסביר שם, שניחותא זו איננה נחוצה כדי להוות זכיה שמטעם שליחות, אלא מעיקר הדין די בכך שבעה"ב אינו מתנגד להפרשה. לפי הגדרה זו, ההפרשה שמכוח נחותא אינה נובעת בכלל מכוחו של הבעלים. כוח ההפרשה מסור לכל אדם. וא"כ, כאשר ההפרשה נעשית מכוח נחותא – אין כל בעיה בכך שהבעלות מתחלפת בין שני אנשים המסכימים להפרשה. זהו המצב גם ביחס לאורח האומר את ה"תנאי המתיר" לפני שהמזון מגיע לרשותו, ע"מ שהחלות תהיה לאחר שיגיע לרשותו. אך א"כ יש לשאול מדוע לא מועיל התנאי בטבל ודאי.

65. דתוק מאד יהיה לומר ששני סוגים של "תנאי המתיר" הם: בטבל ודאי שלו – התנאי יועיל מדין הפרשה מראש, ובדמאי של חברו – מדין "ברירה". אך אי אפשר לומר כך גם ע"פ דברי הגרש"ז אויערבך עצמו שפסק להלכה שבנה"ז "יש ברירה" אף בטבל ודאי.

לומר שהפרשת האורח מועילה בדמאי מכוח תקנת-חכמים שפטרו מן הצורך בבעלות על הדמאי לשם הפרשה.

מכל האמור עולה שלדעות אלו, אף אם ידוע בעליל שהמארח מתנגד להפרשה של האורח – יכול הוא לתקן את מה שיאכל באמצעות "תנאי המתיר", ובלבד שהמדובר הוא בדמאי.

3. סיכום

הלכה מוסכמת היא שאורח יכול לתקן את המזון שיוגש לו בשבת ע"י אמירת ה"תנאי המתיר" בערב שבת. אפשרות זו מתייחסת לדמאי אך לא לטבל ודאי, ובשתי דרכים ניתן להסביר את ההבדל ביניהם. לפי דעת החזו"א צריך לומר שרשותו של האורח לתקן בשבת את מה שהוא אוכל נובעת מכוח נחותא של המארח בהפרשה זו, ואילו לצורך אמירת התנאי אין צורך בסמכות כלל, מפני שאינה פועלת כלום. ולמרות זאת הגבילו חכמים את אפשרות ההפרשה הזאת לטבל ודאי בלבד. לפי זה הסבר זה אם המארח מתנגד להפרשה – אין אפשרות לאכול אצלו. מאידך, בדעתו של הגרש"ז אויערבך וסיעתו צריך לומר שרשותו של האורח לתקן את מה שיאכל בשבת הוא מכוחה של תקנת חכמים, שויתרו במקרה זה על הצורך בבעלות על פירות הדמאי לשם הפרשה, ובלבד שהיא תחול בשעה שהפירות יגיעו לרשותו של המפריש. לפי זה, ה"תנאי המתיר" מועיל גם כאשר המארח מתנגד להפרשה.

ד. הפרשת תרו"מ ע"י אורח ביום חול

1. השימוש ב"תנאי המתיר" ביום חול

בפרקים הקודמים עסקנו באפשרויות ההפרשה של מי שמתארח אצל חברו בשבת. עתה נברר מהן אפשרויותיו של אורח ביום חול – האם גם הוא יוכל להתנות על ההפרשה מראש, או שעליו לומר את כל נוסח ההפרשה בכל פעם שלוקח לרשותו מנה כלשהי? לשאלה זו אין מקום לפי שיטת החזו"א בהסבר דעת הרמב"ם, האומרת שה"תנאי המתיר" איננו הפרשה כלל, אלא הוא רק מתיר את האיסור להפריש בשבת. לדעה זו, ה"תנאי המתיר" נדרש להתיר את ההפרשה, אך אין הוא נחוץ כדי שהיא תחול וגם אין הוא בא במקומה. ברור, א"כ, שאין לכך שום משמעות ביום חול. אך לדעה החולקת על החזו"א הנ"ל – דעת הריב"מ¹⁷ וסיעתו ושיטת הגרש"ז אויערבך בהסבר דעת הרמב"ם – ה"תנאי המתיר" הוא עצם ההפרשה, ולכן לדעה זו יש מקום להציב את השאלה.

ביחס לאדם הרוצה לתקן פירות שברשותו – אין ספק שהוא רשאי לתקן אותם בכל דרך – הן ע"י הפרשה רגילה, הן ע"י הפרשה מראש, ואפילו ע"י "ברירה" – לדעות שהיא

מועילה. לשם כך אין צורך בתקנה מחודשת. אך ביחס לאדם המעוניין להתנות מראש על מה שיאכל בביתו של המארח יש לשאול שתי שאלות עקרוניות. ראשית – האם ה"תנאי המתיר" המוצע במשנה כפתרון לאורח בשבת מועיל מעיקר הדין או מכוח תקנה מיוחדת? ושנית – גם אם זוהי תקנה מיוחדת, האם היא אמורה דוקא לגבי שבת או גם ביחס ליום חול?

לאור האמור לעיל יש להתייחס לשני אופנים של הפרשה מערב שבת. ה"תנאי המתיר" שאדם עושה בשלו בערב שבת איננו יונק את כחו מכוח תקנה מיוחדת, לשיטה זו של הריבמ"ץ וסיעתו ושל הגרש"ז אויערבך – בין אם נאמר שזוהי "ברירה" ובין אם נאמר שזוהו אופן של הפרשה מראש – ואין סיבה שלא תועיל בזה ההפרשה ביום חול כמו בשבת. נקודת החידוש בתקנה היא באפשרות שהיא מציעה לאדם להתנות מערב שבת על דמאי של חברו, וכנ"ל. לדעה זו הסקנו לעיל שהתקנה חורגת כאן מן הכללים ההלכתיים הרגילים בכך שהיא מתירה לאדם להתנות על דבר שאינו ברשותו. לא מסתבר, אם-כן, לנסח זאת ככלל הלכתי ולומר שאדם יכול לתקן דמאי של חברו גם שלא בהסכמתו, שאם תאמר כן – כמעט ובטלה גזירת "דמאי", שהרי כל אחד יוכל לתקן בדרך זו את כל פירות השוק, ולא יהיה צורך להפריש מהם פעם נוספת. שאלה שיש להתמקד בה היא, האם אכן אמורה תקנה זו רק ביחס למקרה הספציפי שבמשנה או גם ביחס למקרים דומים.

הדין המוכר לנו והדומה ביותר לנד"ד הוא דין פועל, המפריש מן התאנים שהוא עתיד לאכול אצל בעה"ב (דמאי פ"ז מ"ד). דין זה אמור, כמובן, ביחס להפרשה ביום חול.

הן לפי החזו"א והן לפי הגרש"ז אויערבך, דינו של הפועל שונה מן הדין הבנוי על תקנת "תנאי המתיר", שכן הפרשת הפועל היא "ברירה", ואילו "תנאי המתיר" פועל על-פי עקרון אחר (הפרשה מראש לפי הגרש"ז אויערבך, והקדמה להפרשה בשבת לדעת החזו"א). מתוך העיון בדינו זה של פועל נוכל לעמוד על הבעיות הקשורות לשימוש ב"תנאי המתיר" באורח ביום חול.

לשם כך יש לברר מניין שואב הפועל את סמכותו לתקן את פירותיו של בעה"ב למרות שלא זכה בהם עדיין – האם מעיקר הדין, כחלק מתקנת "תנאי המתיר" או אולי מדובר כאן בתקנה מיוחדת לפועל? לשאלה זו מציע החזו"א (דמאי סי' י"א ס"ק כ"ב ד"ה פ"ז) מספר תשובות.

בתירוצו האחד מסביר החזו"א, שמכיון שמדובר כאן בפועל שקנה בכסף את הזכות לאכול, יש לראות את בחירת התאנים כבירור של מה שקנה מראש, ובדמאי הלא אנו נוקטים ש"יש ברירה". ואף שהפועל לא הגביה עדיין את התאנים המגיעות לו, יש לומר שלענין זה די בקנין כסף, שקונה לפחות לענין "מי שפרע". לפי הסבר זה הפרשת הפועל מועילה מעיקר הדין, אך דין זה מיוחד למקרה הנדון, ואין להסיק ממנו למקרים אחרים.

דרך שניה שמציע החזו"א לפתרון הבעיה היא שהפרשתו של הפועל מועילה מכוח נחותא של בעה"ב, שמכיון שהוא מעוניין שהפועל יאכל פירות מתוקנים, הרי ניחא לו שיהיה

הוא שלוחו להפרשה⁶⁶. גם לפי הסבר זה הפרשת הפועל מועילה מעיקר הדין. זהו הסבר כללי שניתן להשתמש בו גם ביחס לאורח או לכל מקרה אחר. אך כדי לעשות זאת יש לדון בכל מקרה לגופו ולבדוק אם ניותא זו אכן קיימת במקרה זה.

בתירוצו השלישי מסביר החזו"א, שתקנת חכמים היא שהפועל קונה מראש את התאנים, ומכח זה יכול הוא לתקן אותן. לפי תשובה זו, כאמור, זוהי תקנה מיוחדת ביחס לפועל, ויתכן שתקנה זו היא גם הבסיס לדין "תנאי המתיר" שנאמר באורח בשבת. אם אכן כן הוא, יש לברר אם ייתכן שתקנה זו תיאמר גם ביחס לאורח ביום חול.

בדעת הגרש"ו אויערבך ביארנו לעיל, שהבעלות איננה מעכבת כאשר אדם צריך להפריש ממה שהוא עתיד לאכול. לכאורה היה מקום להסביר כך גם את דין הפועל, ולהוכיח מכאן שהאפשרות לתקן דמאי שיבוא לרשותו אמורה גם במקרים נוספים. אך הגרש"ו אויערבך איננו מפרש כך, אלא כותב בפירושו ("לאפרושי מאיסורא" ג' ח'), שהאפשרות לתקן דמאי שאינו ברשותו לא נאמרה בהפרשה שע"י "ברירה". מכאן שהוא יסביר את דינו של הפועל כמו אחד מהסבריו של החזו"א, ואם-כן אין ללמוד מדין פועל לדין "תנאי המתיר".

שאלה זו, של הפרשת תרו"מ ביום חול ע"י אורח באמצעות תנאי הנאמר מראש, נידונה בתוספתא דמאי (פ"ג ה"ט): "חבר שהיה יושב במשתאו של עם הארץ ובסעודתו של עם הארץ, אפילו רואין אותו נוטל ואוכל מיד, נוטל ושותה מיד – אין לו חזקה למעשרות, שמא עישר (החבר) בליבו. היה בנו מיסב אצלו – מעשר עליו. אחר – אין מעשר עליו. בנו במקום אחר – מעשר עליו". עולה כאן האפשרות שהחבר הפריש תרו"מ במחשבה, ומשום כך אין להסיק מתוך העובדה שהוא אכל על נאמנותו של בעל-הבית. החזו"א-יחזקאל (ביאורים לתוספתא שם) מבאר שמדובר כאן באופן שהחבר מפריש את התרומה מפירותיו שלו ולא מפירותיו של המארח, ואם-כן אין ללמוד מכאן לדין "תנאי המתיר", שהוא דרך להפרשה מתוך פירותיו של המארח. בירושלמי (דמאי פ"ב ה"ב), לעומת-זאת, הגירסא שונה במקצת: "ראו אותו מיסב – אינה חזקה. אני אומר, על התנאים שבלבו הוא מיסב". כך גם מביא את הדברים להלכה הרמב"ם (מעשר פ"י ה"ו-ה"ז): "ראוהו (לחבר) מיסב עם עמי הארץ – אין הסעודה בחזקת מעושרת, שמא החבר על תנאין שבלבו הוא סומך. כשם שאדם סועד אצל עם הארץ וסומך על תנאו – כך הוא צריך להיות מתנה על בנו, ואפילו היה בנו במקום אחר. אבל אינו צריך להיות מתנה על אחר חוץ מבנו. לפיכך, בן חבר שהיה מיסב במשתה עם הארץ – אין הסעודה בחזקת מעושרת, שמא אביו התנה עליו". מדברי הרמב"ם עולה בכירור שיכול חבר להתנות מראש על הסעודה שיאכל, הוא או בנו, ותנאי זה פוטר אותו מהפרשת תרו"מ בשעת הסעודה.

66. וכ"כ המהרי"ט (ח"א סי' ק"ג).

מדברי ערוה"ש (סי' ק"י סעי' י"ד)⁶⁷ משמע שדין זה של חבר המתארח אצל עם הארץ הוא דין עצמאי שאיננו קשור כלל לדין "תנאי המתיר" להפרשה בערב שבת. ה"תנאים שבלבו" כאן הם תרומה במחשבה הנעשית בזמן הסעודה ולא אופן של "תנאי המתיר" הנאמר מראש. החזו"א (דמאי ט' כ"ב) קושר את הסוגיות זו לזו. כדי לבאר את המקור לכך שיש לסועד רשות להפריש תרו"מ מן המנה שלו הוא מביא את סוגיות הירושלמי (דמאי פ"ז, הובאו לעיל) בדין "תנאי המתיר"⁶⁸. אך נראה שהשוואה זו משמשת אותו רק לענין הסמכות להפרשה מכוח נחותא. גם הוא איננו מזכיר אמירת תנאי מראש, אלא מסביר שמדובר כאן באופן בו החבר קורא בלבו מאותה שעה שם תרומה על הפירורים העתידים ליפול, ודרך זו מועילה מדין תרומה במחשבה ומדין "ברירה" בדמאי. הדבר מתאים לשיטתו של החזו"א, שה"תנאי המתיר" נועד רק להתיר את האיסור להפריש בשבת, ולפיכך ביום חול הוא מיותר – אין בו לא צורך ולא תועלת.

לעומת כל זאת, מדברי החכמת-אדם (שערי-צדק י"ג י"ד) משמע בבירור שדין "תנאי המתיר" ודין אורח ביום חול – חד הם, ותנאי זה מועיל אף ביום חול.

לשיטה הסוברת ש"תנאי המתיר" איננו מועיל לאורח ביום חול ניתן להביא ראייה מן הירושלמי (דמאי פ"ז ה"א): "ר' ינאי הוה ליה תנאי ודאי. שאל לר' חייא רובא: מאי מתקנא בשבתא? א"ל: למען תלמד ליראה את ה' אלוקיך כל הימים – ואפילו בשבתות". מכאן יש ללמוד שדין "תנאי המתיר" נאמר דוקא בשבת. כמה מן הראשונים⁶⁹ מעירים בהסבר הסוגיא ביבמות (במעשה דר' ינאי צ"ג ע"א), שפסוק זה בא ללמד שלצורך שבת ניתן להפריש תרו"מ גם בדבר שלא בא לרשותו. אמנם סוגיא זו לא נפסקה להלכה, אך מן הירושלמי דמאי (פ"ז ה"א) נראה, שאף שאין ללמוד מדרשה זו לענין טבל ודאי, יש ללמוד מכאן ביחס לדמאי, שהרי דרשה זו נסמכת על פסוק בתורה, ואילו דמאי אסור מדרבנן בלבד. אלא שאם נאמר שבדמאי אין שום מיגבלה של בעלות וכנ"ל, לא ברור מדוע יש צורך בלימוד מפסוק שניתן להפריש בדרך זו לצורך שבת. צריך לומר, א"כ, שדרשה זו

67. וכ"כ הפנ"מ (ד"ה ראו). ועי' מנחת בכורים (שם) שכתב שאנו מניחים שעושר עליו ממקום אחר.

68. בשו"ת אחיעזר (ח"ב ל"ז ה') כתב בשם עמודי אור (סי' ל') שאדם שיש לו זכות אכילה, אף שאינו בעלים, מוסמך להפריש תרו"מ מאותו מאכל. וכן דעת האמונת-יוסף (ביכורים פ"א ה"ב סד"ה אבל בגולה).

69. רש"י (שם ע"ב ד"ה אלא), רמב"ן (שם ע"א ד"ה שקל), ריטב"א (יבמות שם סד"ה דר'), וכן בשנו"א (דמאי פ"ז מ"א בפ' הארוך סד"ה המזמן); ובניגוד לדעת ראשונים אחרים ביבמות שם, הסוברים שפסוק זה בה להתיר הפרשה שלא מן המוקף.

היא "אסמכתא בעלמא" לתקנת חכמים מיוחדת שנאמרה דוקא לענין אורח בשבת⁷⁰, וכך עולה גם מפירושו הרידב"ז לירושלמי (ד"ה ר' ינאי)⁷¹.

לדעת הפנ"מ (שם)⁷², לעומת זאת, שאלה זו נאמרה ביחס למי שלא התנה כלל בערב שבת, ולפי זה אין מכאן ראיה לכך ש"תנאי המתיר" אמור דוקא בשבת.

כדעה זו סבר גם בעל הכפתור ופרח (פרק ל"ח, הוצאת לונץ עמ' תק"ל), וגם לדבריו דין "תנאי המתיר" לא נאמר אלא לצורך שבת: "אחר שהפירות ההם הם של דמאי, שהרי הם ממי שאינו נאמן על המעשרות – יש לו תקנה לזה המזומן, ולצורך שבת לחוד".

ראיה נוספת ניתן היה להביא, לכאורה, מן המשנה במסכת דמאי (פ"ו מ"ב): "מזוגו לו את הכוס, אומר: מזה שאני עתיד לשייר בשולי הכוס – הרי הוא מעשר...". הרמב"ם בהלכות (מעשר פ"ט ה"י)⁷³ פירש את דברי המשנה הזאת כעוסקת באורח וביום חול, ומכאן שקיימת דרך של הפרשת אורח אף בחול. אך אם נדייק בדברי המשנה והרמב"ם, נשים לב שהם עוסקים במצב שבו הפירות כבר הוגשו לאורח⁷⁴, במצב כזה הלא אין ספק שהוא מוסמך לתקן את הפירות שקיבל כשם שניתנה לו הרשות לאכלן. אין כאן תשובה לשאלה, האם יכול הוא להתנות מראש על ההפרשה כדי שלא יהיה עליו לבצע את כל סדר ההפרשה בזמן הסעודה.

המלאכת-שלמה (פ"ז מ"ה ד"ה היו דמאי) מביא את דברי הרא"ש והר"ש שכתבו: "כל הנך בבית, בין בדמאי בין בודאי – בערב שבת מיירו, כמו קמייתא דברייתא פרקין...". ועל כך הוא מביא את דעת בעל ספר חרדים: "לא בא הרב ז"ל (הר"ש) למעט שלא יועיל תנאי מיום חול ליום חול, דהא לעיל בריש פירקא מייתי עובדא דנתארחו רבי ור' יוסי אצל ע"ה והיו סומכין על תנאיהון. וכ"כ הרמב"ם ז"ל בפ"י מה' מעשר (ה"ו-ה"ז), לענין חבר שהיה מיסב אצל ע"ה". גם מדברי החכמת-אדם (שערי-צדק י"ג י') משמע ש"תנאי המתיר" זה מועיל אפילו בחול, שלכן הביא את דינה של ההפרשה באורח מבלי להזכיר כלל שהמדובר בשבת, וציין שדין "תנאי המתיר" ודינו של אורח ביום חול – חד הם.

הן בדעת החרדים והן בדעת החכמת אדם יש לומר שה"תנאי המתיר" הוא עצם ההפרשה, כדעת הריב"מ⁷⁵ וסיעתו, וכשיטת הגרש"ז אויערבך בדעת הרמב"ם. ערוך-השלחן (סי' ק"ט ב')⁷⁵, לעומת זאת, כתב ש"תנאי המתיר" שאדם אומר על פירות של חברו מועיל רק

70. וכך משמע מדברי הגרש"ז אויערבך ("לאיפרושי מאיסורא" ג' ת' ס"ה אלא, הובא לעיל פרק ג').

וקשה, שלכאורה סותר את דבריו הקודמים (סי' א' אות ב' ד"ה אולם).

71. וכן משמע ממהר"א פולדא (ד"ה תנאי ודאי).

72. וכן במראה הפנים (ד"ה ר' ינאי).

73. חזור בו ממה שכתב בפיה"מ (דמאי פ"ו מ"ב). וכ"כ בפנ"מ ומראה הפנים (ד"ה מזוגו).

74. וכך דייק בערוה"ש (סי' ק"ט סעי' ב').

75. ראייתו היא מהרמב"ם (מעשר פ"ט ה"י) שהביא את סדר ההפרשה לאורח ביין ביום חול דוקא בכהאי

בשבת ולא ביום חול, ומדבריו משמע שזוהי הוא תקנה מיוחדת שנאמרה רק ביחס למקרים מסויימים.

לסיכום נוכל לומר, אם-כן, שהשאלה אם תקנת "תנאי המתיר" מועילה באורח גם ביום חול שנויה במחלוקת בין הפוסקים. ולדעת רוב האחרונים יש להקל בשאלה זו.

2. דרכים אחרות לפתרון הבעיה

כדי לתת מענה מוסכם יותר לבעיה שיש בשימוש ב"תנאי המתיר" ביום חול – יש לשקול דרכי הפרשה נוספות שאינן קשורות בהכרח לדינו של תנאי זה.

החזו"א (סי' ט' ס"ק י"ג) מציע שלוש דרכים נוספות לאדם הרוצה לתקן את הפירות שלו בערב שבת כשאין לו אפשרות להוציא מהם את התרומה מיד⁷⁶.

הדרך האחת היא לקרוא שם לתרומות ולמעשרות מבלי להפריד בפועל את התרומה מן החולין ומן המעשרות. דרך זו אפשרית רק בתנאי שלאחר מכן ניתן יהיה לזהות במדוייק את התרומה. בהעדר אפשרות כזו תהפוך את כל המנה למדומעת.

דרך אחרת אותה מציע החזו"א היא להפריש בדרך "ברירה" באופן שתחול למפרע מיד בשעת האמירה. דרך זו, לדעתו, מועילה רק בדמאי, ואילו בסבל ודאי אין להפריש בדרך זו אפילו בזה"ז.

הצעתו השלישית היא לומר מראש נוסח של הפרשה שתחול לאחר ההפרדה בשבת. לדעתו גם זו "ברירה" היא, ולכן היא תועיל, לדעתו, רק בדמאי.

מכיון שאכן בדמאי אנו עוסקים, ניתן להשתמש לכתחילה בשתי התקנות האחרונות. תקנות אלו אינן תלויות בדין "תנאי המתיר", ולכן יוכל כל אדם להשתמש בהן בשעת הצורך, הן בשבת והן ביום חול.

אלא שגם תקנות אלו אמורות רק ביחס לאדם המתקן את פירותיו שלו, ועדיין לא הוצעה כאן דרך לאורח המעוניין לתקן מראש את המנה שיקבל מן המארת. הגרש"ז אויערבך ("לאפרושי מאיסורא" סי' א'–ב')⁷⁷ דן באריכות רבה בדינה של הפרשה מפירותיו של הזולת ללא ידיעתו, ומסקנתו הסופית היא שבכל מקום בו ניתן להעריך באומדנא ברורה שהבעלים אינם מתנגדים להפרשה, ניתן להפריש מכח ה"ניחותא". לאור מסקנה זו הוא מציע דרך להפרשה בפירות השוק ע"י "ברירה", דהיינו שכל הפירות שלא יאכלו יהיו תרומה על

גונא שכבר "מזגו לו את הכוס". ערוה"ש הולך לשיטתו (סי' ק"י סעי' י"ד), שדין חבר האוכל אצל ע"ה איננו קשור ל"תנאי המתיר".

76. שתי התקנות האחרונות מובאות בשמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ד) גם בנוגע לסבל ודאי בזה"ז.

77. וכ"כ במעדנ"א (תרומות פרק ד' הל' א' ג' י'). וראה מאמרנו "שליחות להפרשה ללא מינוי" (התורה והארץ ג' עמ' 255 ואילך).

השאר ("לאפרושי מאיסורא" ג', ח')⁷⁸. את הדרך הזו הוא מציע אפילו ביחס לטבל ודאי, וק"ו בדמאי. לפי זה ניתן יהיה לסמוך על כך גם ביום חול, במקרים בהם ברור שהמארח איננו מתנגד לכך שהאורח יפריש בעצמו. דוגמא מצויה לכך היא במקומות ציבוריים כגון מסעדה, בית מלון וכדו'.

העדיפות המעשית של הפרשה בדרך של "ברירה"⁷⁹ היא בכך שהיא איננה מצריכה "הלחשה בשפתיו" בשעת הסעודה.

3. הצעתנו

נראה, א"כ, שנוכל להציע דרך הפרשה לאורח ביום חול כדלקמן: האורח יאמר את נוסח הפרשה לפני הסעודה, ובשעת הסעודה עצמה, לאחר שלקח את המנה לרשותו, יאמר בקיצור שמה שאמר קודם יחול עכשיו. הצעה זו מבוססת על מכלול השיקולים שנדונו לעיל: אם נאמר שנוסח הפרשה הראשון מועיל מתורת "תנאי המתיר" – הרי שהפרשה המקוצרת לפני האכילה ממש היא ה"הלחשה בשפתיו" הנדרשת, וכבר לעיל (פרק ב') הוסבר שה"הלחשה בשפתיו" יכולה להיאמר באופן כזה. אך גם אם נאמר שנוסח הפרשה הראשון איננו מועיל כלל, ניתן לסמוך בזה על דעת החזו"א, הסובר שבכל מצב מותר להשתמש בנוסח הפרשה מקוצר. יתירה מזו – גם אם לא נרצה לסמוך לא על "תנאי המתיר" ולא על נוסח הפרשה המקוצר, הלא יש כאל לפחות הפרשה מראש, וניתן לסמוך עליה, כאמור, במקרים בהם נראה שהמארח מסכים להפרשה.

למעשה, גם במקרה שבו ידוע שהמארח מתנגד להפרשה נראה שיש להקל בשעת הדחק, בהסתמך על שתי הסברות הראשונות.

ה. מסקנות

ביחס ל"תנאי המתיר" נוכל, א"כ, להסיק מכל הנ"ל את המסקנות הבאות:

א. להלכה נראה שהדעה המקובלת יותר במחלוקת המרכזית כאן היא דעת הגרש"ז אויערבך זצ"ל, שבה הולכים עוד רבים מן האחרונים (ראה פרק א לעיל). לדעה זו, ה"תנאי המתיר" הוא עצם ההפרשה ולא רק הקדמה שבאה להתיר את האיסור להפריש תרו"מ בשבת.

78. ואף שבהמשך חזר בו מהצעה זו, מ"מ לא חזר בו מן העיקרון העומד ביסודה.

79. אופן זה של הפרשה מראש, עלול להיות בעייתי אם נאמר שהאורח קונה את המנה שלו, וכפי שהערכנו לעיל (פרק ג' הע' 53, 61). אך נראה שיש להקל מכוח צירוף של כמה ספיקות שיש כאן, ועכ"פ לרווחא דמילתא יתכוון שלא לזכות במנה שקיבל.

- ב. ה"תנאי המתיר" הוא אופן של הפרשה מראש.
- ג. בזמן הסעודה יש לחזור ולומר את נוסח ההפרשה, אך די באמירת נוסח מקוצר.
- ד. אורח המוזמן לשבת, יכול להתנות "תנאי המתיר" מערב שבת על מה שיאכל. תנאי זה, ביחס לאורח, איננו מועיל בטבל ודאי.
- ה. "תנאי המתיר" של אורח בדמאי מועיל מפני שחז"ל תקנו שהדרישה לבעלות כתנאי להפרשה לא תועיל במקרה זה. אך ספק אם זוהי הגדרה כללית או תקנה הנוגעת למקרים מוגדרים.
- ו. נחלקו האחרונים אם "תנאי המתיר" מועיל באורח גם ביום חול.
- ז. אורח ביום חול יוכל לתקן את מה שעתידי לאכול בדרך המשלבת את התניית "תנאי המתיר" עם דרך ההפרשה מראש ועם נוסח ההפרשה המקוצר.
- עוד למדנו מכל זה מספר יסודות ביחס לדרכי הפרשה מראש ו"ברירה":
- א. בזמן הזה יש לסמוך על הסוברים ש"יש ברירה".
- ב. בהפרשה מראש, כאשר הביטור נעשה לפני חלות ההפרשה, אין לחשוש לשאלה של "ברירה".
- ג. בכל הפרשה מראש שבה לא ידוע מראש מהי התרומה ומהו המעשר – יש לומר בשעת החלות: "נוסח ההפרשה שאמרת קודם – יחול עתה".
- ד. מסתבר שהמפריש איננו חייב להפריד את התרומה מן החולין לפני שאוכל. יכול הוא לשייר את התרומה בסוף האכילה.

ו. ההלכה למעשה

פעמים רבות קורה שאדם מוזמן לסעודה במקום בו קיים פקפוק ביחס למדת האחריות הקיימת בו להפרשת תרו"מ. הבעיה מצויה במי שמתארח אצל אדם שבאופן עקרוני מפריש תרו"מ, אך מחמת בורות עלול לשכוח לתקן דבר מה שקנה או לתקן באופן שאיננו מועיל. כן מצויה בעיה זו כשאדם אוכל במקום ציבורי בו קיימת השגחה על הפרשת תרו"מ, אך יש לו יסוד לחשוש שהמשגיח לא מצליח תמיד להשתלט על כל הבעיות ולתקן את הכל כדין. במקרים אלו, הפרשה נפרדת מכל מנה ומנה, תוך אמירה מחודשת של כל נוסח ההפרשה היא דבר שקשה מאד לעמוד בו, מה גם שהמארח עלול להרגיש בכך ולהיפגע. במיוחד חמורה הבעיה בשבת וביו"ט, כאשר אסור בכלל להפריש תרו"מ⁸⁰.

80. תרומות פ"ב מ"ג, שבת ל"ד ע"א, ביצה ל"ו ע"ב, רמב"ם שבת פכ"ג ה"ט, שו"ע (או"ח של"ט סעי' ד', תקכ"ד סעי' א'), שמירת שבת כהלכתה פרק י"א סעי' ט"ו.

למעשה, מצויה בעיה עקרונית זו בשבת גם אצל אדם השווה בביתו. קורה לפעמים שבמהלך השבת מתגלה שאחד המאכלים איננו מתוקן, ואין אפשרות לאכול ממנו. אמנם ההזכרה להפריש תרו"מ היא אחד משלושה דברים שאדם צריך לומר בתוך ביתו בערב שבת עם חשכה⁸¹, אך השיכחה מצויה והטעות לעולם חוזרת.

לכל המצבים הללו דרושה דרך פשוטה ומעשית ככל הניתן להפרשת תרו"מ. לסיכום מאמרנו, אנו מציעים כאן דרך כזו, המבוססת על פסקיו של הגרש"ו אויערבך זצ"ל. הצעה זו מבחינה בין טבל ודאי לדמאי. בהקשר לכך יש להעיר שלמרות שאין לנו היום "דמאי" לפי הגדרתו המקורית, מפני שאין לנו מצב ש"רוב עמי הארץ מעשרים"⁸², נוהג דין זה גם בימינו במקומות בהם מעשרים בדרך כלל, אך יש בהם חשש לתקלה⁸³ (ויש אומרים שניתן להקל בכל מקום בו רוב הפירות מעושרים או שרוב האנשים מעשרים⁸⁴).

1. הפרשת תרו"מ מטבל ודאי בשבת

- א. מי שאין לו אפשרות להפריש תרו"מ או חלה מפירות שברשותו לפני השבת – יכול להתנות מערב שבת על מה שיפריש לתרו"מ ולחלה בשבת⁸⁵. לשם כך עליו לומר אז את נוסח ההפרשה המתאים לכך⁸⁶.
- ב. כשמשתמשים ב"תנאי המתיר", הזמן המתאים לברך על ההפרשה הוא בזמן אמירת התנאי בערב שבת⁸⁷. אך למעשה ראוי שלא לברך על ההפרשה כלל⁸⁸.
- ג. בשבת עצמה, לפני האכילה⁸⁹ יש להפריד בפועל את הכמות הדרושה. במאכלים

81. (שבת פ"ב מ"ו), רמב"ם (שבת פ"ה ה"ג), שו"ע (או"ח ר"ס סעי' ב'), שמירת שבת כהלכתה (פרק מ"ב סעי' ט"ב).

82. חזו"א (מעשרות ז' י"ז), כרם ציון (פרק ג' כ"ה), הליכות-שדה (מס' 49 עמ' 11).

83. שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א הע' צ"ו), הליכות-שדה (מס' 49 עמ' 11).

84. כ"כ הגרש"ו אויערבך במעדנ"א (סי' א' אות ב' ד"ה אולם) ובמנחת-שלמה (סי' ס"ג אות ג'), ודבריו הובאו גם בכרם-ציון (פרק ג', גידולי ציון ס"ק ז'). וכתב במנחת שלמה (שם) שבמקום שבו על-פי רוב מעשרים יש לדון דין "דמאי", אך במקום שיש בו שאלה של "קבוע" חזור הדין להיות "ספק טבל". גם בדברי הראשונים מצאנו שלפעמים קראו לספק טבל "דמאי", ומכאן שדינם שווה – עי' פי' הרמב"ם והר"ש (מכשירין פ"ב מ"י) ומשל"מ (מעשר פ"ט ה"א).

85. דמאי (פ"ו מ"ד-מ"ה), רמב"ם (מעשר פ"ט ה"ו, ה"ח והי"א), מצוות הארץ (סי' י"ז סעי' ב'), שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' י"ח).

86. וראה לקמן.

87. ככל הפרשה מראש. וראה בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ט"ו סעי' 6).

88. כך כתב הגרש"ו אויערבך (שמירת שבת כהלכתה ח"ג עמ' י"ח), מחשש לשיטת החזו"א הסובר שההפרשה היא האמירה החוזרת בשבת עצמה.

89. לכתחילה אין לסמוך על "ברירה" בטבל ודאי. ראה בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ט"ו סעי' 1-2).

- המורכבים מכמה מינים, (כגון: סלטים, מרקים וכדו') צריך להקפיד להפריש כמות מספקת מכל מין.
- ד. לאחר ההפרדה של מה שמיועד לתרומה יש לומר את התוכן של נוסח ההפרשה⁹⁰ (ויש אומרים שבדמאי אינו צריך לחזור ולומר⁹¹). האמירה, מן הראוי שתהיה בלחש⁹² (ויש הסוברים שאינו צריך לומר את נוסח ההפרשה בשבת עצמה⁹³). למעשה נראה שניתן להקל ולומר נוסח מקוצר, כגון: "סדר ההפרשה שאמרתי אתמול יחול עתה".
- ה. בדמאי, ניתן לאכול עוד לפני ההפרשה ולהותיר בסוף את הכמות הדרושה להפרשה⁹⁴. בשעת הצורך ניתן לסמוך על דרך זו גם בטבל ודאי⁹⁵. אפשרות הזאת קיימת רק אם נוסח ההפרשה מותאם לכך ומתייחס לכך בפירוש.
- ו. ע"י תנאי זה התירו לתקן בשבת רק את מה שמיועד לאכילה בשבת עצמה⁹⁶. (אמנם

90. כדעת הרמב"ם (מעשר פ"ט ה"ז) וראשונים אחרים (ראה לעיל תחילת פרק א').
91. חכמת אדם (שערי צדק סי' י"ג סעי' י') בדעת הרמב"ם. יש להביא ראיה נוספת לדבריו מהרמב"ם בהמשך (מעשר פ"י ה"ה-ה"ז). לדעה זו, התנאי הוא עצם ההפרשה (עי' חכ"א שם סעי' י"ד). לדעת החזו"א (דמאי סי' ט' ס"ק י"א ד"ה שם כיצד), לעומת זאת, אין לחלק בין דמאי לוודאי, והיינו לשיטתו, שהתנאי אינו אלא הקדמה להפרשה שאח"כ.
92. בירושלמי נאמר ש"צריך להלחיש בשפתיו". ייתכן שביטוי זה הובא רק כניגוד לדעה הקודמת, שצריך שיהיה זכור בליבו, וכוונת הדברים היא שצריך לבטא את נוסח ההפרשה בשפתיים, ולא דווקא בלחש. וכן משמע מדברי הרמב"ם (שם) הגורס "וצריך שירחוש בשפתיו". מאידך, יתכן שהאמירה חייבת להיות דווקא בלחש, שמכיון שהפרשת תרו"מ אסורה בשבת, לא התירו אלא בצניעה. נימוק אפשרי נוסף הוא אולי כדי שלא לפגוע במארח ע"י הפרשה בפרהסיא, אך אם כך – נמצא שהמתקן את פירותיו שלו רשאי לומר את הנוסח גם בקול.
93. דעת הריב"מ וסיעתו (ראה לעיל תחילת פרק א'). וכך נוקט להלכה הגר"מ אליהו שליט"א ("אמונת עתיד" 2 עמ' 11 סעי' י"א).
94. דמאי (פ"ו מ"ב), רמב"ם (מעשר פ"ט ה"ז).
95. מהר"ם בן חביב ("פני משה" דמאי פ"ז ה"א). וכך הורה גם הגר"מ אליהו שליט"א ("אמונת עתיד" 2 עמ' 11 סעי' ט"ז). וטעמו, שהרי קיי"ל שבוה"ו ניתן לסמוך על "ברירה" (ראה לעיל פרק א', ובחבורת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" פרק ט"ז סעי' 1-2 והע' 4). ועי' רדב"ז (מעשר פ"ט ה"ט ד"ה ולמחר).
96. ר"ש (דמאי פ"ז מ"א ופ"ד מ"ד), רא"ש (פרק ז' אות י"א), כו"פ (פרק ל"ח) (הוצאת לונץ עמ' תקל"ד), רדב"ז (על הל' מעשר פ"ט ה"ט), משנ"ר (דמאי פ"ז מ"ד), מהר"ם בן חביב ("פני-משה" דמאי פ"ז ה"א וה"ד), חזו"א (דמאי סי' ט' ס"ק י"ג ד"ה מי), שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ו), וכן בהע' ע"י לענין פדיון מע"ש. ובהע' צ"ט שם כתב בשם הגרש"ז אויערבך להקל בהפרשת חלה בכה"ג.

יש מתירים לתקן בדרך זו את כל מה שברשותו⁹⁷, ויש מקילים בזה בדמאי⁹⁸. אחרים סוברים שהרוצה לתקן את הכל ע"י תנאי זה יבצע את הפרדת התרומה מן החולין רק במוצאי שבת⁹⁹.

- ז. יכול אדם להתנות תנאי זה כנ"ל גם עבור אדם אחר¹⁰⁰.
- ח. את סדר התנאי ניתן לומר עד צאת הכוכבים של ליל שבת¹⁰¹. במקרה כזה ההפרדה של התרומה מן החולין תהיה רק במוצאי שבת¹⁰². אשה שהדליקה נרות יכולה לומר את נוסח התנאי כל זמן שהציבור לא קיבל שבת¹⁰³.
- ט. אם התרומה טהורה – היא מותרת בטלטול בשבת¹⁰⁴. אם היא טמאה היא מוקצית ואסורה בטלטול¹⁰⁵.
- י. מי שמעוניין לטלטל בשבת את התרומה ינהג באחת מן הדרכים הבאות:
 1. יתנה שההפרשה תחול רק לאחר שיניח את התרומה במקום מוצנע¹⁰⁶. במקרה כזה המאכל יהיה טבל עד לאחר הצנעת התרומה.

97. ביאור הגר"א (לירושלמי שם, מובא בפאה"ש סי' י"ד ס"ק י"ט). נראה שהגר"א הולך לשיטתו,

שההפרשה חלה כולה בערב שבת, וההפרשה בשבת היא רק בירור.

98. משנ"ר (פ"ו מ"ה ד"ה היו). אך נשאר בצ"ע מתוך גירסת הר"ש. ועי' תוס' אנ"ש (ד"ה היו), שכתב בשם ה"שושנים לדוד" להחמיר גם בדמאי.

99. הגר"ח קנייבסקי (ביאורים לירושלמי דמאי פ"ו ה"ד ד"ה שאני). ועי' תוס' רי"ד (שבת קמ"ב ע"א ד"ה רשב"א), ופנ"מ (לירושלמי שם ה"ה סד"ה מתני').

100. פאה"ש (סי' י"ד י"א) עפ"י ירושלמי (דמאי פ"ו ה"א). ועי' רא"ש (פ"ז מ"א) שכתב שאם התנה בשבילו ובשביל אחרים מועיל אף לאחרים. אך מדברי החזו"א (ט' ז') משמע שאינו מועיל לאחרים. ועי' קיצור הלכות (להרב י. בוואר פרק כ' סעי' ד') שכתב שהדבר מועיל הן באדם שהתנה ורוצה להפריש ע"י שליח, והן בשליח שהתנה כדי שיוכל להפריש משל בעה"ב.

101. עפ"י תוס' (יומא נ"ו ע"א ד"ה הלוקח, סוכה כ"ג ע"ב ד"ה שני, גיטין כ"ה ע"ב ד"ה ומיחל), רדב"ז (מעשר) (פ"ט ה"ח-ה"ט), מהר"ם בן חביב ("פני משה" דמאי פ"ו ה"ד ד"ה הל', ה"ה ד"ה מאי כדון). ועי' שו"ת הר-צבי (או"ח ח"ב סי' ז'). לעומת זאת, לדעת הכפתור ופרח (פרק ל"ח, הוצאת לונץ עמ' תקל"ו) אין אפשרות להתנות בין השמשות.

102. עפ"י הר"ש (פ"ז מ"ד, ועי' ר"ש פ"ד מ"ד) ורא"ש (שם י"א), וטעמם – מפני שאסור לתקן טבל ודאי בין השמשות.

103. שמירת שבת כהלכתה (פרק מ"ג סעי' י"ט) עפ"י שו"ת הר צבי (או"ח ח"א סי' קמ"ב).

104. רמב"ם (שבת פכ"ה ה"כ).

105. ירושלמי (דמאי פ"ו ה"ב וה"ה); שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' ט"ו, כ', בהערה). והוסיף שם (הע' ס"ו), שאם ההפרשה חלה כאשר התרומה בידו – אינו חייב לזרוקה מיד אלא יכול להשאירה בידו עד שיגיע למקום בו הוא רוצה להצניעה.

106. ירושלמי (דמאי פ"ו ה"ה); שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' ט"ו, כ'). ושם (הע' ס"ו) כתב שיעטוף בניד ויניח באשפה. וראה לקמן (פרק ה' סעי' י"ב-י"ג).

2. יקבע בנוסח ההפרשה שחלק ממה שהופרד לשם תרומה יהיה חולין¹⁰⁷.
3. יניח את התרומה על גבי בסיס לדבר המותר¹⁰⁸.
- בכל מקרה, אם התרומה מאוסה מותר לטלטל אותה¹⁰⁹.
- יא. טבל שהתנה עליו תנאי זה איננו מוקצה, מפני שמותר לתקנו בשבת¹¹⁰.
- יב. אין לסמוך על תנאי זה כאשר יש אפשרות להתאמץ ולהפריש כרגיל¹¹¹.
- יג. יש שהציעו¹¹² דרך נוספת להפרשת תרו"מ בשבת (כשהפירות הם של המפריש) – הפרשה בדרך "ברירה"¹¹³. כלומר, קביעה בפירוש שההפרשה תחול מבעוד יום על מה שיופרש בשבת. במקרה זה אין צורך לחזור ולומר את נוסח ההפרשה בשבת¹¹⁴, וניתן להפריש גם לאחר האכילה (ויש הסוברים¹¹⁵ שאין לסמוך על "ברירה" בטבל ודאי).
- יד. דרך נוספת היא הפרשה מראש – אמירת הנוסח בלשון עתיד, על-מנת שיחול בשבת לאחר הפרדת התרומה מן החולין¹¹⁶. במקרה זה, מן הראוי לחזור ולומר את נוסח ההפרשה גם בשבת¹¹⁷.

107. כך הורה הגר"מ אליהו שליט"א ("אמונת עתיד" 2 עמ' 11 סעי' ט'). ועי' שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א הע' ע"ב), שם מובאת הערתו של הגרש"ז אויערבך (עפ"י ירושלמי דמאי פ"ז ה"ג) שאין היתר לטלטל תרומה טמאה אגב הטהורה כאשר המטרה העיקרית היא הצנעת התרומה. לכן הורה הגרש"ז אויערבך להפריש כמות גדולה של חולין.

108. עפ"י שמירת שבת כהלכתה (פרק כ' סעי' נ"ה, ועי' סעי' מ"ז).

109. תפאי (דמאי פ"ז, בועז ס"ק א'). וטעמו, משום דהוי כגרף של רעי.

110. רמב"ם (מעשר פ"ט ה"ט); כו"פ (פרק ל"ח, הוצאת לונץ עמ' תקל"א).

111. בירושלמי (שבת פ"ח ה"א) נחלקו ר' אלעזר ור' יוסי בי ר' בון אם מותר לסמוך על תנאי זה לכתחילה כשאפשר להפריש בדרך הרגילה. מסקנת הירושלמי לפי הפנ"מ וקה"ע היא שהבעיה הזאת היא דוקא בהפרשה מראש, הנגמרת בשבת. אבל בהפרשה הנעשית ע"י ברירה – אין בכך בעיה. בשמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' י"ח) כתב שמותר לסמוך על תנאי זה כאשר אינו רוצה לחתוך את מה שהוא מעוניין לתקן, בכדי שלא יתקלקל או לצורך לחם משנה. ועי' שו"ת ישכיל עבדי (ח"ה, נוספות ליר"ד, סי' ח'), שמסכים עמו.

112. שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ד והע' פ"ט) בשם הגרש"ז אויערבך.

113. ראה לעיל (הע' 95).

114. קונט' "לאפרושי מאיסורא" (סי' ג' אות ח'); שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ד והע' צ"ב).

115. חזו"א (דמאי סי' ט' ס"ק י"ג ד"ה והתקנה הב'). וראה לעיל (הע' 89).

116. שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ד).

117. ראה לעיל (פרק ב' סעי' 1).

טו. הנוהג ע"פ אחת מן הדרכים הללו – הפרשה מראש או ע"י "ברירה" (שלא עפ"י תקנת התנאי) – יברך בשעת האמירה¹¹⁸.

2. הפרשת תרומות ומעשרות מדמאי ע"י אורח בשבת

- א. הפרשה ע"י "תנאי המתיר" מראש בטבל ודאי אפשרית רק אם אדם מפריש משלו, אך אי-אפשר להשתמש בדרך זו ביחס למה שעדיין לא בא לרשותו¹¹⁹.
- ב. בדמאי, לעומת זאת, יכול אדם להתנות גם על מה שלא בא לרשותו¹²⁰. ניתן לסמוך על כך גם אם המארח עלול להפגע מכך שהאורח איננו סומך עליו¹²¹ (אלא שיש להסתפק אם תנאי כזה יועיל גם במקרה בו ידוע שהמארח לא מסכים להפרשה¹²²).
- ג. לענין הפרשה בשבת ע"י "תנאי המתיר" יש מקילים גם בספק בטבל¹²³. לכן המתארח אצל אדם שיש רק חשש שאינו מעשר, יכול לסמוך על "תנאי המתיר"¹²⁰, אך אם המארח הוא חשוד על המעשרות אין אפשרות לסמוך על תנאי זה¹²⁴.
- ד. רשאי אדם להתנות גם אם אינו יודע בוודאות שיוזמן להתארח¹²⁵.
- ה. יכול אדם להתנות גם על מה שיאכלו בני ביתו, ואף אם לא יהיה עמם באותו מקום¹²⁶.

118. שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' כ"ד). ועי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הצבורית" (פרק ט"ו סעי' 6, פרק י"ח סעי' 7).

119. תוספתא (דמאי פ"ח ה"ב), ירושלמי (דמאי פ"ז ה"א), רמב"ם (מעשר פ"א ה"ז), שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א סעי' ב"ו).

120. דמאי (פ"ז מ"א), ירושלמי ורמב"ם (שם), שמירת שבת כהלכתה (פרק י"א הע' ז"ו). מקורה של הסמכות להפרשה זו נתבאר לעיל.

121. ירושלמי דמאי (פ"ו ה"א).

122. ב"הליכות שדה" (מס' עמ' 54 עמ' 18) נכתב, שמכיון שהאורח מפריש מכוח נחותא של הבעלים, אין אפשרות להפריש אם הבעלים מתנגדים. וראה מה שכתבנו לקמן לענין הפרשה ביום חול מכוח בעלות על המנה. אך לפי מה שכתבנו בגוף המאמר בדעת הגרש"ו אויערבך, שתקנת חכמים היא שהבעלות לא תעכב בדמאי במה שמגיע לרשותו של המפריש – נראה שאין הדבר מעכב.

123. אמנם מדברי הגרש"ו אויערבך (שמירת שבת כהלכתה פרק י"א הע' ז"ו) משמע שאין להקל בספק שקול, אך המחבר שם נקט למעשה להקל. וכן יש לדייק מדברי הכפתור ופרח (פרק ל"ח, עמ' תק"ל בהוצאת לונץ). וכ"כ בספר מנוחת אהבה (פרק כ"ד סעי' ל"ח והע' 109), והסיק להקל בצירוף עוד כמה סניפים. וכך משמע גם מדברי הגר"ם אליהו שליט"א ("אמונת עתיך" 2 עמ' 11 סעי' י"ב).

124. עי' חזו"א דמאי ט' י"ט) שכתב שבחשוד על המעשרות אין להקל. ובמקום אחר (ד' י"ד) כתב שאדם המעשר בדרך כלל אך לפעמים אינו מעשר, יש לו דין של חשוד. לביאור הדין ביום חול ראה עוד לקמן.

125. כפתור ופרח (פרק ל"ח, הוצאת לונץ עמ' תק"ל), פאה"ש (סי' י"ד סעי' י"א).

126. עפ"י רמב"ם (מעשר פ"י ה"ז). ויש לעיין מכוח מה יכול הדבר להועיל גם ביחס לילדים קטנים שאינם בני שליחות.

כמו כן יכול הוא להתנות עבור כל מי שמוטלת עליו האחריות לכך שיאכל מתוקן¹²⁷ (אמנם יש הסוברים שיכול להתנות רק אם הוא עצמו אוכל באותו מקום אצל אותו אדם¹²⁸).

1. בשעת הסעודה על האורח להפריש את הכמות הדרושה לתרומה גדולה ותרומת מעשר¹²⁹. בשעת הצורך, מותר להשאיר את הכמות הזו בצלחת בסוף האכילה¹³⁰.
2. ביחס לדמאי, נחלקו הפוסקים אם צריך לומר את נוסח ההפרשה פעם נוספת בשעת הסעודה¹³¹ (לדעה המחייבת אמירה, על האורח לומר את נוסח ההפרשה לאחר שלקח את המנה שלו לרשותו¹³². אם לקח מספר מנות מאותו סוג בזו אחר זו תועיל לשם כך הפרשה שתיעשה באחת מהן¹³³, אם אמנם הנוסח יתייחס גם למצב כזה¹³⁴).
3. לכתחילה יש להניח את התרומה במקום מוצנע¹³⁵, כדי שהיא לא תאכל, תושחת,

127. תו"א (דמאי ט' כ"ב ד"ה והא). ובפאה"ש (סי' י"ד סעיף י"א) כתב שיכול לתקן עבור כל אדם המתארח אצל חברו. והגר"מ אליהו שליט"א ("אמונת עתיך" 2 עמ' 11 סעי' י"ג) הורה שהתנאי מועיל לבני משפחתו של המתנה.

128. תו"א (דמאי ט' כ"ב ד"ה שם). במקרה שהמתנה נוכח במקום, התנאי מועיל אף אם הוא אוכל בשולחן אחר.

129. מחשש שמא ישכח להשאיר ובגלל בעיית "ברירה".

130. עפ"י (דמאי פ"ו מ"ב). בדמאי ניתן לסמוך על "ברירה" לכתחילה.

131. למעשה נראה שניתן להקל מכוח ספק ספיקא – ספק אם לפסוק כדעות הפוסרות מהלחשה גם בוודאי, וספק אם יש להקל יותר בדמאי.

132. לדעת החו"א (הובאה לעיל פרק א') ההלחשה היא עצם ההפרשה, ויש לאורח סמכות להפריש רק לאחר שקיבל את המנה לרשותו, ולדעת הגרש"ז אויערבך (שם) – ההלחשה היא בידור, ולכן היא צריכה להתבצע בשעת החלות.

133. הדבר תלוי בשאלה מכח מה מועיל התנאי בשל חברו (ראה לעיל פרקים ג'–ד') – אם נאמר שאין שום מגבלה של בעלות בדמאי, יכול הוא להפריש מאיזו מנה שירצה, וההפרשה תחול לפני האכילה מכוח ברירה. ואין להקשות מדוע לא תקנו כך מעיקרא את סדר ה"תנאי המתיר", שכן תנאי זה צריך להועיל גם בסבל ודאי שלו וגם למ"ד "אין ברירה". אך לא נראה לומר כן, ויותר מסתבר ש"תנאי המתיר" מועיל באורח דווקא כאשר הפירות מגיעים לרשותו. לכן נראה שלא ניתן להפריש מן המנה האחרונה על המנה הראשונה. ומ"מ, אם נטל כמות מספקת בתחילה, יכול הוא להפריש ממנה את התרומה ולקבוע בה את המעשרות לכל המנות הבאות שיאכל מאותו מין. תקנה זו תועיל מכוח הפרשה משלו על של חברו.

134. ראה לקמן בנוסח ההפרשה.

135. כפתור ופרח (פרק ל"ח הוצאת לונץ עמ' תקל"א), והעיר שמהתוספתא (דמאי פ"ח ה"ז) משמע שלא כירושלמי (פ"ו ה"א, מובא בהערה הבאה), והיינו שדי בהצנעה של התרומה. ומ"מ נראה שאין לתלות להיתר שבעה"ב תיקן את הפירות או שיימנע מלעשות מעשה אסור.

- תבונה או יטמא¹³⁶. אם אין אפשרות לדאוג לכך ומדובר בתרומה טמאה¹³⁷ יש לדאוג לכל הפחות לכך שלא תאכל, וזאת ע"י פירור¹³⁸, זריקה¹³⁹, או אפילו קלקול¹⁴⁰. כדי למנוע איסור השחתת אוכלין, יש לפורר אותה לחלקים קטנים מכזית¹⁴¹.
- ט. אם הפירות לא הוכשרו לקבל טומאה (כגון: אבטיח שלא נשטף במים), רצוי להרטיב מה שמיועד לתרומה ולטמא אותו¹⁴², ורק לאחר מכן להחיל את ההפרשה.
- י. לפעמים התרומה אסורה בטלטול לאחר ההפרשה מדין מוקצה, ויש לנהוג בה בהתאם.
- יא. ביחס לדרכי הפרשה אחרות הבאות בחשבון יש להעיר שבדרך כלל אורח לא יוכל לתקן את מה שיאכל בדרך של "הפרשה מראש" או "ברירה". הדרך היחידה לכך היא "תנאי המתיר" האמור. אך אם יש אומדנא ברורה לכך שהמארח מסכים להפרשה יוכל האורח לסמוך גם על דרכים אלו.
- יד. הגר"מ אליהו שליט"א¹⁴³ הורה שכיום, שפירות השוק הם ספק טבל, הרי המתארח אצל אדם שיש ספק אם מקפיד על הפרשת תרו"מ רשאי להקל בדיעבד משום כבוד הבריות, ולאכול בשבת ללא הפרשה.

3. הפרשת אורח ביום חול

- א. ביום חול רשאי האורח לתקן את מה שקבל לרשותו גם בטבל ודאי¹⁴⁴. במקרה כזה

136. עפ"י ירושלמי (דמאי פ"ו ה"א), משנ"ר (שם מ"ד ד"ה נוטל) בשם הר"י אשכנזי. ועי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הצבורית" (פרק י"ג סעי' 1).
137. תרומה טמאה מותר לאבד, אך אסור לבזות. על כך עי' בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הצבורית" (פרק י"ג סעי' 2).
138. דעת ר' זעירא בירושלמי שם.
139. דעת רבי ור' יוסי בר' יהודה שם.
140. כו"פ שם, הלכתא גבירתא (להתפא"י דמאי פ"ז מ"ב). ועי' פנ"מ (שם ד"ה מיליהון) שכתב שרבי ור' יוסי בר' יהודה לא התירו קלקול אלא הצנעה בלבד.
141. ירושלמי (דמאי פ"ו ה"א).
142. עי' שו"ע יו"ד סי' של"א סעי' י"ט בהג"ה.
143. "אמונת עתיך" (מס' 2 עמ' 11 סעי' י"ב), ומקורו במשנה (דמאי פ"ד מ"ב). ועי' שו"ת ישכיל עבדי (ח"ו יו"ד סי' י"ג אות א') שחולק על כך.
144. שו"ת ישכיל עבדי (שם). בטעם הדבר נאמרו מספר נימוקים. לדעת הרמ"א (אה"ע סי' כ"ח סעי' י"ו) ופוסקים נוספים אורח נחשב בעלים על המאכל שמקבל. לדעת המהר"ט (ח"א סי' ק"ג) יש לבעה"ב גיחותא בהפרשת האורח (ועי' "הליכות שדה" 54 עמ' 21-22). לדעת האחיזעור (ח"ב סי' ל"ז אות ה') כל אדם שיש לו זכות אכילה, אף שאינו בעלים, רשאי להפריש תרו"מ. בשו"ת שבת הלוי (ח"ו סי' קס"ג) חילק בין שני מצבים – אם המארח חשוד ממש על המעשרות, יכול הוא להפריש (ולעצני קניית האורח את מנתו כתב בח"ד סי' רכ"ה לחשוש לשיטות שאינו קונה). אך אם המארח כמי

- עליו ליטול בפועל את המנה (רצוי ע"י הגבהה¹⁴⁵), ורק אח"כ להפריש ממנה תרו"מ עפ"י הסדר הרגיל. אמירת "תנאי המתיר" איננה מועילה באורח בטבל ודאי.
- ב. הרוצה לתקן את מה שיאכלו הוא ובני ביתו, יתקן כל מנה לאחר שנשל אותה לצלחתו. לאחר לקיחת המנה הראשונה, אם רוצה לתקן מנות נוספות שיקח אח"כ מאותו סוג יכול להפריש בשעת הצורך ממה שלקח כבר על מה שיקח אח"כ. לשם כך עליו לקבוע בצלחתו את המעשרות לכל מה שיקח אח"כ¹⁴⁶.
- ג. אם ידוע שהמארח מתנגד להפרשה, אין אפשרות לאכול אצלו טבל ודאי¹⁴⁷. לעומת זאת, אם ידוע בבירור שהמארח מסכים להפרשה, אפשר לתקן מראש את כל הסעודה¹⁴⁸. במקרה כזה, מן הראוי לתקן גם את מה שיאכלו אחרים.
- ד. ביחס לדמאי, ספק הוא אם אמירת "תנאי המתיר" מועילה באורח גם ביום חול¹⁴⁹. המקל, עכ"פ, יש לו על מה שייסמוך¹⁵⁰.
- ה. אם ידוע בבירור שהמארח מסכים לכך שהאורח יתקן את פירותיו, יכול האורח לתקן את מה שיאכל – ואף את כל הסעודה – באמצעות "הפרשה מראש" או "ברירה"¹⁵¹.
- ו. מן הסתם, כאשר אין ידיעה ברורה על דעתו של המארח¹⁵², יכול האורח לומר את נוסח ההפרשה המתאים (בלשון עתיד) לפני הסעודה, ובשעת ההפרשה שבתוך הסעודה יאמר נוסח הפרשה מקוצר¹⁵³.
- ז. שאר דיני ההפרשה – כבשבת (אלא שאין התרומה נחשבת למוקצה).

שמקפיד על תרו"מ, אלא שהאורח רוצה להפריש לחומרא – בזה יש להניח שהמארח מקפיד על עצם ההפרשה, ואין להקל להפריש ללא רשות מפורשת שלו. להרחבת המקורות ראה לעיל (פרק ג').

145. תוי"ט (דמאי פ"ו מ"ב ד"ה מזגו), וכ"כ ב"הליכות שדה" (מס' 54 עמ' 23).

146. הפרשה זו היא "ברירה", והיא מועילה כמו כל הפרשה משלו על של חברו.

147. כך נמסר בשם הגר"ש אלישיב שליט"א ("הליכות שדה" מס' 54 עמ' 23–19), וטעמו מפני שחוששים לשיטת הסוברים שהאורח אינו קונה את הפירות, וגם לסוברים שקונה – ודאי שאינו קונה אותה אלא ע"מ לאכול ולא ע"מ לאבד, ובכה"ג גם ודאי שאין נחותא בהפרשה.

148. בענין הפרשה ללא מינוי מכוח נחותא של הבעלים עי' במאמרנו "שליחות להפרשה ללא מינוי", (התורה הארץ" ג' עמ' 155 ואילך).

149. ראה לעיל (פרק ג'), שלדעת החו"א הסובר שה"תנאי המתיר" הוא הקדמה שנועדה להתיר את פעולת ההפרשה בשבת, אין בכך שום צורך ושום תועלת ביום חול, ולדעת הסוברים שה"תנאי המתיר" הוא ההפרשה יש להסתפק אם תקנה זו נאמרה גם ביום חול.

150. ראה לעיל (פרק ג'). ובמיוחד בדמאי, שהקלו בו מאד, נראה שניתן לסמוך על המקילים.

151. עפ"י "לאפרושי מאיסורא" (סי' ג' אות ח').

152. קולא זו מסתמכת על שני יסודות – על הסוברים ש"תנאי המתיר" מועיל אף ביום חול, ועל הסוברים שנוסח הפרשה מקוצר מועיל בכל מקרה.

153. ראה לעיל (פרק ב').

ת. אם ידוע שהמארח מתנגד לכך שהאורח יתקן את מה שאוכל, יכול האורח לתקן את מה שכבר לקח¹⁵⁴, אך אין באפשרותו לתקן מראש את מה שיקח בעתיד¹⁵⁵.

4. סדר ונוסח ההפרשה

סדר הפרשה זה נועד לתת מענה למכלול הבעיות שנידונו בפרקים הקודמים – הפרשה לשבת בטבל ודאי, והפרשה לאורח בשבת ובחול.

סדר ההפרשה מתחשב בכל השיטות להפרשת תרו"מ שנידונו בפרקים הקודמים – "תנאי המתיר", "ברירה" ו"הפרשה מראש"¹⁵⁶. כמו כן הוא מביא בחשבון את כל שיטות הפוסקים. במקום בו נדרשה הכרעה – נקטנו לקולא כדעת הגרש"ז אויערבך, ששיטתו מוסכמת יותר בין האחרונים¹⁵⁷.

לצורך הניסוח נעזרנו בנוסחאות הפרשה שונים שנתקנו למטרות דומות¹⁵⁸.

א. נוסח הפרשת תרו"מ דלהלן ייאמר לפני כניסת השבת¹⁵⁹ / לפני תחילת הסעודה¹⁶⁰.

הפרשה זו תתקן את כל מה שחייב בתרומות ומעשרות ואני או אחד מבני ביתי נאכל במשך השבת / הסעודה / הקרובה.

ההפרשה תהיה בכל מין בנפרד, ותתייחס רק למה שראוי למאכל אדם.

ההפרשה תחול בכל מין באחד המועדים שאזכיר, לפי סדר העדיפויות הבא:

1. בשעה שאומר שהפרשה זו תחול¹⁶¹.

2. אם לא אומר, לאחר שאפריש את החלק המיועד לתרומה¹⁶².

154. כך נמסר בשם הגר"ש אלישיב (עי' "הליכות שדה" 54 עמ' 23), וטעמו, שבדמאי יש לסמוך על

הסברא שהאורח קונה את מה שאוכל, ושכיום אין בעה"ב מקפיד על איבוד מקצת מן האוכלין.

155. עיי' לקט קמח (למהר"ם חאגיז, נדפס בשו"ע הוצ' פאר התורה על או"ח, מובא בשמירת שבת כהלכתה

פרק י"א הע' צ"ד) שהציע לעשות סדר הפרשה כזה לשנה מראש. הגרש"ז אויערבך (שם) דחה את

דבריו לענין טבל ודאי. ומסתבר שבדמאי יש מקום להקל, לכה"פ כאשר מדובר בפירות הנמצאים

בעולם ורק לא הגיעו לרשותו. אלא שהדבר תלוי בשאלה העקרונית אם תנאי מועיל ליום חול.

156. ראה לעיל (פרק ב').

157. ראה לעיל (פרק א').

158. ראה לעיל (פרק א'). הסגנון ודרך הניסוח מבוססים על המסקנות הנובעות ממחקרו של חברנו הרב

שמעון בירן הי"ד, המופיע בספר זה.

159. כאשר מדובר בתנאי לערב שבת.

160. מיועד לאורח ביום חול.

161. אמירה זו היא ההלחשה בשפתיו (ראה לעיל פרק ב').

162. הפרשה זו מועילה מדין "הפרשה מראש", לדעת הגרש"ז אויערבך, וכן לסוברים שאין צורך

להלחיש בשפתיו. לדעת החו"א הדבר מועיל רק בדמאי בשלו.

3. אם לא אפריש – שניה לפני¹⁶³ תחילת אכילתי / אכילתנו מכל מאכל בנפרד. קביעת המקום של המעשרות תהיה לפי מקומם בשעת חלות ההפרשה. המעשרות ייקבעו במה שיהיה אז ברשותי¹⁶⁴ או ברשותם של בני ביתי הגדולים¹⁶⁵. החלקים השונים של סדר ההפרשה יחולו בזה אחר זה עפ"י הסדר הנהוג¹⁶⁶. המאית התחתונה ממה שאני עתיד להפריש או לשייר – תשאיר בינתיים טבל¹⁶⁷. שאר מה שאני עתיד לשייר או להפריש, בכמות של מיליגרם אחד לכל היותר בצד העליון¹⁶⁸ – יהיה תרומה גדולה. כמות השוה ל-1/99 ממה שברצוני לתקן¹⁶⁹, בתחתית מה שאני עתיד להפריש או לשייר, ועוד תשנה חלקים כאלה בצד העליון של מה שברצוני לתקן – יהיו מעשר ראשון. אותה כמות שאני עתיד להפריש או לשייר, שנשיתי אותה מעשר ראשון – תהיה תרומת מעשר. עוד תשנה חלקים כאלה, בצד התחתון של מה שברצוני לתקן – יהיו מעשר שני / מעשר עני. מעשר שני זה בתוספת רבע ממנו¹⁷⁰ יהיה מחולל בשוויו או על פרוטה ורבע¹⁷¹, כל דרגת חיוב בנפרד¹⁷², במטבע המיועדת לכך בשבילי¹⁷³ / במטבע שייוחד ממונה קרן המעשרות, לפי תנאיו.

163. במקרה זה, ההפרשה מועילה מדין "ברירה".

164. ניסוח זה מועיל לאדם הרוצה להפריש בפעם אחת על כל מאכל, למרות שלוקח ממנו כמה פעמים. הדבר מועיל מדין מפריש משלו על של חברו.

165. מכיון שאדם מוסמך להפריש גם לצורך בני ביתו, נחשב גם מה שבצלחתם כמה שברשותו. וצ"ע בדין מנה של ילד קטן, שאינו קונה ללא דעת מקנה מפורשת ואף אינו עושה שליח.

166. ע"י בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" (פרק ט"ו סעי' 2).

167. מטרתו של משפט זה נתבארה במאמרו של הרב שמעון בירן הי"ד "הצעה להפרשת תרו"מ בנוסח פשוט" שבקובץ זה. אנו בחרנו בניסוח זה מפני שהוא פשוט יותר להבנה.

168. מכיון שקשה לשמור על קדושת התרומה, יש להקטין ככל האפשר את הכמות שלה. בנוסף לכך מבטיח ניסוח זה שיהיו חולין צמודים לתרומה, ואז יהיה ההיתר לטלטלה בשבת פשוט יותר.

169. ביטוי זה הוא תחליף לביטוי "מאית מלבר". ראה בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" פרק י"א סעי' 4.

170. רבע מלגיו הוא חומש מלבר. המחלל מעשר שני שלו צריך להוסיף חומש, וה"ה לאורח אם מפריש מדין תקנת בעלות או מכוח קנין שיש לו במנה שקיבל. אך בדמאי אין צורך להוסיף חומש. כמו כן גם אשה אינה מוסיפה חומש (שמירת שבת כהלכתה פרק י"א ס"ק פ"ג, עפ"י רמב"ם מע"ש פ"ה ה"ב). וע"י בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" פרק י"ד סעי' 4.

171. תוספת רבע נועדה למנוע מכשול במקרה של הוספת חומש ללא צורך. ראה בענין זה בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" פרק י"ד סעי' 4.

172. ראה בחוברת "הפרשת תרו"מ במערכת הציבורית" פרק י"ד סעי' 3 אות ב'.

173. ניסוח זה מתאים לכל סוגי המטבעות – מטבע פרטית, מטבע של קרן המעשרות או "בית האוצר", ומטבע של אדם אחר שיש למפריש רשות להשתמש בה.

- אם נאכל, אני או בני ביתי פירות דבני – יהיו מחזוללים על פרוטה נפרדת באותו אופן.
- ב. בשבת או בסעודה עצמה יש להפריש מכל המוגש בסעודה כמות שהיא למעלה מאחוז אחד. אם מדובר בסלטים וכדו' יש להקפיד על כך שתופרש כמות מספקת מכל מין.
- ג. אם הפרשה כזו בפועל כרוכה בקושי או שאין אפשרות מעשית להפריש את הכמות הדרושה לפני האכילה (כגון במרק), יש להשאיר אותה בצלחת בסוף האכילה¹⁶³.
- ד. אם נוטל ממאכל אחד מספר פעמים, ניתן להפריש הפרשה אחת כללית, אלא שאז יש ליטול בפעם הראשונה כמות שיש בה כדי תרו"מ על כל מה שיאכל מאוחר יותר, ולהפריש את כל התרומה מאותה מנה. אדם בביתו או אורח שיודע שבעל הבית מסכים להפרשה יכול להותיר את תרומותיו ומעשרותיו גם במנה האחרונה. במקרה זה, אם שכח להפריש ממאכל כלשהו יקח מנה נוספת ויפריש ממנה.
- ה. בכל מקרה, לפני אכילת כל סוג מאכל יש לומר בלחש¹⁶¹:
- “טדר הפרשה שאמרתני אתמוזל/קודס/בתחילת השבוע – יחזל עכשיו על מאכל זה”.
- ו. אורח יצניע את התרומה (במפית וכדו') לפני שלוחש את דבר ההפרשה. בשבת אסורה התרומה בטלטול משום מוקצה (במקרים הנדירים בהם התרומה טהורה – היא איננה מוקצה).
- ז. כדי שלא לפגוע במארח, יש לבצע את ההפרשה בצנעה ובאופן שלא תורגש.